

KNUT DØRUM

De rødes kamp mot fascismen i Norge i 1930-årene

Denne artikkelen søker å gi en samlet oversikt over den sosialistiske antifascismen i Norge i 1930-årene, med året 1933 som et omdreiningspunkt. Den vil ha et særlig fokus på hvordan Hitlers maktovertakelse i 1933 skapte en kortvarig radikaliserings hos sosialdemokratene og kommunistene med visse tegn til samlingsbestrebelse, og hvordan de to sosialistiske retningene valgte ulike strategier etter 1933.

Analysen som følger, har utnyttet ulike typer forskningsbidrag, men like mye forfatterens egne kildefunn. Mens norske historikere har skrevet mye om fascismen, har antifascismen i mellomkrigstiden fått liten oppmerksomhet. Et unntak er Jorunn Bjørgums arbeider som viser at de norske sosialdemokratene myntet sin krisepolitikk i 1933 på å demme opp for fascismen.¹ Ellers finnes enkeltarbeider – først og fremst masteroppgaver – som kaster lys over de sosialistiske partienes kamp mot den norske fascismen i årene rundt 1933.

De rødes kamp mot fascismen i 1930-årene ble sjelden dramatisk. Det norske Arbeiderparti (DNA) eller sosialdemokratene² oppfordret

-
1. Jorunn Bjørgum, Christer Bogefeldt & Jorma Kalela, 'Krisen og arbeidsledigheten', *Kriser och krispolitikk i Norden under mellankrigstiden* (Uppsala 1974); Jorunn Bjørgum, 'Krisen, fascismen og Det norske Arbeiderparti på 1930-tallet', Pauli Kettunen, Auli Kultanen & Timo Soikkanen (toim.), *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista* (Turku 2000).
 2. Man kan absolutt diskutere hvor berettiget det er å sette Det norske Arbeiderparti likt med sosialdemokrater. Kominternmedlemskapet i 1919 og moskvatesene i 1920 førte til at et sosialdemokratisk og reformistisk mindretall forlot Arbeiderpartiet og stiftet Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti i 1921. Fram til 1923 pågikk det en strid innad i Arbeiderpartiet om Kominternmedlemskapet, men hvor begge fløyene holdt

aldri til vold eller ulovlige aksjoner mot fascistiske partier og organisasjoner. DNA fordømte vold, men partiet gikk inn for uniformering og bruk av hammermerket av sine folk i gatene fra 1934 som svar på nazismen i Tyskland. Heller ikke Norges kommunistiske parti (NKP) kom offisielt til å støtte en voldslinje. Men demonstrasjoner og motdemonstrasjoner ble en viktig del av aksjonslinjen, og særlig hos kommunistene. Selv om det kunne komme til flere voldelige sammenstøt, ble kampen i stor utstrekning ført med ord og gjennom agitasjon.

Noe av forklaringen på dette er nok den norske fredelige, legalistiske tradisjonen. Det ble på 1800-tallet brukt soldater for å slå ned enkelte opptøyer og streiker, men det kom til relativt lite voldsutøvelse. I 1821 og 1828 sammenkalte Carl Johan store troppstyrker i området rundt Christiania, for å skremme Stortinget til lydighet, og Torgslaget i Christiania medførte bruk av kavaleri som med kolbestøt og klingerapp brøt opp en folkemasse.³ Som reaksjon mot Marcus Thranes arbeiderbevegelse i 1848–1851 fant det sted militær mobilisering, åpning for bruk av lokale militære styrker mot arbeiderforeninger, våpenlagre som ble bevoktet og flyttet på, og det ble utkalt soldater i to norske områder der det oppsto uroligheter.⁴ Men styresmaktenes omfattende nedleggelse av den presumptivt revolusjonære bevegelsen i 1851 skjedde primært gjennom bruk av lokale bondelensmenn, og det gikk nokså fredelig for seg. Betydelig militærmakt ble brukt for å slå ned streikeopptøyer i 1878 og 1880. Men Nils Ivar Agøy konkluderer i sin avhandling om hemmelige norske styrker: «De aller fleste aksjonene, inkludert den i 1878, ble gjennomført uten at de militære brukte skytevåpen og uten tap av menneskeliv.»⁵ Den store politiske konflikten mellom Venstre og Høyre i 1880–1884 som sterkt utfordret embetsmennenes maktstil-

fast ved en revolusjonær linje. Etter splittelsen i 1923 ble de revolusjonære trekkene ved Arbeiderpartiet svekket, selv om partiet videreførte en radikal og til dels revolusjonær retorikk. Etter sammenslåingen med sosialdemokratene i 1927 og regjeringdannelsen i 1928 må Arbeiderpartiet kunne kalles sosialdemokratisk, selv om radikal retorikk og revolusjonære programposter holdt stand fram til 1933.

3. Nils Ivar Agøy, *Millitæretaten og 'den indre fiende' fra 1905 til 1940. Hemmelige sikkerhetsstyrker i Norge sett i et skandinavisk perspektiv*, doktoravhandling (Oslo 1997), s. 28.
4. Lars Borgersrud, *Vi er jo et militært parti. Den norske militærfascismens historie 1930–1945* (Oslo 2010), bd. 1, s. 54–71; Agøy, *Millitæretaten og 'den indre fiende' fra 1905 til 1940*, s. 30.
5. Agøy, *Millitæretaten og 'den indre fiende' fra 1905 til 1940*, s. 31.

ling, det politiske systemet og kong Oscar II og førte til Venstres seier og parlamentarisme, skjedde uten vold, og det samme gjorde unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige i 1905, selv om det i begge tilfeller var svært spent og høy temperatur mellom partene. Oscar II og den norske statsminister Selmer vurderte i 1883–1884 kupp-planer og hadde nok noe støtte fra offiserskorpset, men kongen ble rådet til å avstå fra å blande inn militære rådgivere.⁶

Heller ikke innføringen av streik og lockout i det norske arbeidslivet i tiårene rundt 1900 bidro til å bringe vold inn som et politisk virkemiddel. Arbeidskampen kom til å bli utkjempet innenfor strenge legalistiske rammer, og Norges Arbeidsgiverforening (NAF) og Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (AFL) utviklet i fellesskap fredsfulle spilleregler, selv om den borgerlige siden lenge fordømte fagforeninger og streiker. I 1902 ble det inngått en viktig avtale mellom NAF og AFL om arbeidstvister og mekling, og i 1907 kom den felles avtalen om tariffsystemer i verkstedindustrien. Industriereiere fikk styringsrett over arbeidskraften, mens arbeiderne fikk organisasjonsrett. Heller ikke revolusjonær aksjonisme i arbeiderbevegelsen ble omsatt i praksis for vold.⁷

Men den norske annekteringen av Øst-Grønland i 1931 representerte noe nytt, og Danmark måtte oppleve den som en sterk provokasjon. Annekteringen hadde et noe komisk skjær over seg, og kan sees som en ytterliggående konsekvens av en norsk ishavsimperialisme.⁸ En gruppe norske fangstmenn hadde gjennomført okkupasjonen, før de norske styresmaktene etter hvert godkjente og overtok den som offisiell politikk. To fangstmenn ble utnevnt til å administrere området. Dette utenrikspolitiske framstøtet sprang ut av det samme mentale klimaet som i mange land fostret høyre-aggressiv nasjonalisme. Samtidig var det klart at Bondeparti-regjeringens engasjement i saken på norsk side aldri aktualiserte annet enn diplomati og historiske krav overfor Haag-domstolen.⁹ En skandinavisk politisk kultur borget også for en nokså ukomplisert diplomatisk løsning mellom Danmark og Norge. Men

6. Nils Ivar Agøy, 'Om å konstruere konspirasjoner. Lars Borgersrud og det norske forsvaret under den svensk-norske unionen', *Historisk tidsskrift*, bind 81, s. 535.

7. Finn Olstad, *Arbeiderklassens vekst og fall. Hovedlinjer i 100-års norsk historie* (Oslo 1991), s. 47–124.

8. Roald Berg, *Norsk utenrikspolitikk etter 1814* (Oslo 2016), s. 62.

9. Hans Fredrik Dahl, *Vidkun Quisling. En fører blir til* (Oslo 1991), s. 177–179.

som Odd-Bjørn Fure påpeker, ble det konstitusjonelle systemet delvis satt ut av spill. Bak Grønlands-politikken sto det noen høyreautoritære aktivister, noen sentrale personer i statsorganer, en embetsmann, en folkerettsekspert i UD, sentrale personer i Bondeparti-regjeringen og noen avisredaktører i Oslo. Haag-domstolen slo da også fast i 1933 at den norske okkupasjonen av deler av Grønland var brudd på den gjeldende rettstilstand.¹⁰

Et helt unikt og avvikende fenomen i 1930-årenes norske antifascisme ble den hemmelige, sovjetinitierte Wollweber-organisasjonen, som besto av kommunistisk sjøfolk og med hovedbase i Oslo. Wollweber-organisasjonen sto bak senkning av flere skip fra Nazi-stater i årene 1937–1939.¹¹ Noe annet er også de mange fysiske sammenstøtene mellom rød ungdom og NS-ungdom, som til dels skjedde utenfor partiledelsens kontroll. Året 1933 kom til å skape radikaliserings og mobilisering i arbeiderbevegelsen, noe som er blitt underkommunisert i norsk forskning. En norsk arbeiderforening uttalte i april 1933: 'Nu står det mere end før om en kamp mellom et borgerlig-kapitalistisk samfunn og et kommende sosialistisk samfunn. Vi må mobilisere oss mot fascismen og dens medløpere'¹² Man kommenterte de dramatiske hendelsene som utspant seg i Hitler-Tyskland med blick på Norge.

Norsk antifascisme i en europeisk tolkningsramme

Denne artikkelen vil særlig rette seg mot å drøfte den betydningen som Hitlers og NSDAPs maktovertakelse i Tyskland fikk for de sosialistiske partiene i Norge og deres forståelse og aktivisme overfor den norske fascismen. En sentral oppgave er å definere radikaliserings av den norske venstresiden i 1933 i lys av at året også brakte med seg en høyredreining.

Norske historikere har i stor grad sett DNAs politiske linje i mellomkrigstiden som en gradvis overgang fra revolusjonær tilnærming til reformisme. Knut Kjeldstadli betegner DNAs utvikling fra 1920-årene og fram til 1935 som en utvikling 'fra sosialistisk revolusjon til sosial

10. Odd-Bjørn Fure, 'Mellomkrigstid 1920–1940', i *Norsk utenrikspolitikk historie*, bd. 3 (Oslo 1996), s. 131.

11. Lars Borgersrud, *Wollweber-organisasjonen i Norge*, doktoravhandling (Oslo 1997).

12. Ås kommune, arkiv, Ås arbeiderforening, korrespondanse. Uttalelse fra Ås arbeiderforening, 12. april 1933.

renovasjon¹³. I januar 1928 kunne DNA danne sin første mindretallsregjering etter å ha blitt det største partiet etter stortingsvalget høsten 1927 og borgerlig splittelse, men den ble felt etter drøye to uker etter borgerlig samling mot en felles revolusjonær fiende. Dette var likevel en nyttig erfaring. DNA hadde vist at man kunne danne regjering med solid velgeroppslutning.

Senere gjennomførte DNA og arbeiderbevegelsen to ulike kursendringer, slik Per Maurseth påpeker. I 1930 gikk partiet og bevegelsen til venstre i en forsterket revolusjonær holdning, i 1933 gikk det til høyre mot parlamentarisk overtakelse av regjeringsmakten som forutsatte samarbeid.¹⁴ Men som Maurseth så vidt tangerer, kom strømninger i parti og bevegelse i 1933 også til å peke mot radikalisering. Maurseth skriver: 'Med fascistiske krefter på fremmarsj også i Norge ble det stadig mer maktpåliggende for arbeiderbevegelsen å tvinge frem et systemskifte.'¹⁵ Samtidig framhever Maurseth at DNAs landsmøte i mai 1933 la vekt på å forsvare det eksisterende demokratiet mot fascismen.¹⁶ Vi kan tale om to motstridende tendenser i DNA i 1933, både radikaliseringen til venstre og høyredreiningen. Dette er en viktig observasjon som får ytterligere mening sett i en europeisk kontekst.

Makt overtakelsen i Tyskland i 1933 førte til at NSDAP gjennomførte en svært systematisk og organisert forfølgelse av sosialdemokrater og kommunister, med vold, fengslinger, drap og mange i eksil som resultat. Hele venstresiden i Tyskland ble langt på vei utradert, og den sosialistiske arbeiderbevegelsen forsvant som politisk kraft. Dette skapte en sjokkeffekt på arbeiderbevegelsen i hele Europa, og makte fram en sterk følelse av at arbeiderbevegelsen og sosialister av ulike avskygninger måtte føre en felles eksistenskamp overfor trusselen fra høyre.¹⁷ I 1933 og 1934 oppsto det en sterk polarisering mellom den borgerlige og den sosialistiske siden, og to samfunnssystemer sto mot hverandre. De mest dramatiske reaksjonene var omfattende og væpnede sosialistiske

13. Knut Kjeldstadli, *Et splittet samfunn 1905–1935, Aschehougs historie*, bd. 6 (Oslo 1994), s. 212 ff.

14. Per Maurseth, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge. Gjennom kriser til makt (1920–1935)*, bd. 3 (Oslo 1987), s. 564.

15. Maurseth, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, s. 564, bildetekst.

16. Maurseth, *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, s. 565.

17. Gerd-Rainer Horn, *European Socialists Respond to Fascism. Ideology, Activism and Contingency in the 1930s* (New York 1996).

revolter i Spania og Østerrike i 1934 der sosialdemokratene spilte en sentral rolle. Revoltene førte til borgerkrigslignende tilstander, og de ble til slutt slått ned etter store tap av menneskeliv. I Belgia og Frankrike kom radikaliseringen til uttrykk i en serie med massestreiker og soldatdeserteringer som samlet venstresiden.¹⁸

Skandinavia, Nederland og Sveits hadde en politisk kultur som sto i veien for en svært aksjonistisk og utfordrende linje mot det borgerlige samfunn. Her fantes en sterk tradisjon for å søke konsensus, men også i disse landene provoserte Hitlers maktøvertakelse fram krisemobilisering og radikalisering. I Danmark og Sverige vokste det fram elementer av militant antifascisme som både sosialdemokratene og kommunistene sto bak, med regulære gateslag som resultat, mens Norge i langt mindre grad opplevde en organisert militaristisk antifascisme på venstresiden.¹⁹ I Finland ble sosialdemokratene beskyldt for å tilpasse og tilnærme seg seierherrene fra den finske innbyrdeskrigen, og for å ønske å integrere den høyreaktivistiske militærorganisasjonen Suojeluskunnat eller Skyddskåren, som en del av det finske forsvaret, i stedet for å kreve at regjeringen måtte nedlegge det. Noe annet er det at sosialdemokratene faktisk hele tiden krevde nedleggelse av organisasjonen.²⁰ Dette beredte grunnen for at kommunistene i Finland tidlig kom til å fordømme sosialdemokratene som forsvarere av det bestående samfunn. Det at de finske kommunistene ble forbudt, ikke minst fra 1930, bidro til å isolere dem sterkt politisk. I Finland ble ellers vilkårene for antifascisme dårlige. Men også danske og svenske kommunister definerte allerede i 1924–1925 sosialdemokratene som borgerskapets venstre fløy, mens polariseringen mellom kommunister og sosialdemokrater kom senere i Norge.²¹

Ekkart Zimmermann har i sin analyse av bl.a. sosialdemokratene i mellomkrigstiden nettopp lagt vekt på konsensus-norm i politisk kultur

18. Horn, *European Socialists Respond to Fascism*, s. 156 ff.

19. Charlie Emil Krautwald, *Kampklar. Antifascistisk mobilisering og militante kampmidler på den danske venstrefløy 1930–36*, masteroppgave i historie (København 2016); Victor Lundberg & Johan A. Lundin, 'Med ett våldsamt knyttnävsslag och en välriktad spark. SSU och den nazistiska utmaningen 1933', *Arbetshistoria* 1–2 (2014), s. 32–37.

20. Tauno Saarela, *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923* (Helsinki 1996), s. 120–130, 179–186.

21. Tauno Saarela, 'Communists and social democrats', Åsmund Egge & Svend Rybner (eds), *Red star in the North. Communism in the Nordic Countries* (Stamsund 2015), s. 158–183.

og grad av polarisering mellom venstre- og høyresiden (sosialistiske mot borgerlige partier) som to ulike faktorer som henholdsvis dempet og forsterket radikalisering og voldsbruk.²² I sitt grunnleggende arbeid om sosialistene og fascismen i 1930-årene hevder Gerd-Rainer Horn at Hitlers maktovertakelse i Tyskland i 1933 førte til en radikalisering av hele venstrestriden i flere europeiske land – slik som i Spania, Østerrike, Belgia, Nederland og Frankrike. Dette gjaldt ikke minst sosialdemokratene, som i historieforskningen har kommet i skyggen av kommunistene i spørsmålet om venstreradikalisering i 1930-årene.²³ Grunnen til at historikerne har underkommunisert dette, er at sosialdemokratene alt i 1920-årene beveget seg mer og mer bort fra revolusjonær tilnærming til reformisme, parlamentarisme og samarbeid med den borgerlige blokken. Radikaliseringen som Horn taler om, kom på tross av at sosialdemokratene hadde stor oppslutning i flere europeiske land, slik som Østerrike og Spania som fikk oppleve sosialdemokratiske militære revolter. Ellers understreker Horn at sosialdemokratiet i Europa i 1934 hadde fått andre politiske mål enn sosialdemokratiet i 1933. I 1934 begynte pendelen å svinge kraftig til høyre igjen.²⁴

Hovedmomentene i denne analysen kan beskrives slik: De europeiske hendelsene i 1933, og ikke minst Tysklands skjebne, skapte en radikaliserings av DNA og NKP i Norge i den forstand at man nå mer enn før så en reell systemkrise som måtte løses, og at det borgerlige samfunnet hadde fått en aggressiv og truende karakter. I så måte fulgte man et europeisk mønster. DNA hadde midlene til å bekjempe fascismen, gjennom å sikte mot å erobre regjeringmakten ved politiske valg. I det følgende skal vi se at de to partiene – NKP og DNA – fra slutten av 1920-årene hadde mye av den samme forståelsen av fascismen, og det var tydelig ennå i 1933. Men i løpet av 1933 skilte partiene for alvor lag i forståelsen av både fascismen og det kapitalistiske samfunnet. Og det var klart at radikaliserings i DNA måtte bli kortvarig, og bli avsløst av en ny høyredreining. Men tanken om samling av sosialdemokrater og kommunister ble en faktor fra 1933–1934. Mens europeiske forhold i stor grad forklarer radikaliserings på venstresiden i 1933,

22. Ekkart Zimmermann & Thomas Saalfeld, 'Economic and political reactions to the world economic crisis of the 1930s in the six European countries', *International Studies Quarterly* 32 (1988), s. 305–334.

23. Horn, *European Socialists Respond to Fascism*, s. 3–16.

24. Horn, *European Socialists Respond to Fascism*, s. 11.

må DNAs nye dreining forstås som en effekt av parlamentariske mål, og enda mer den stillingtagen som Bondepartiet og Høyre tok i forhold til fascismen og NS. NS ble isolert.

Det politiske kartet

Hvem var hovedpartene i kampen? Vi begynner med den sosialistiske siden. Det norske Arbeiderparti (DNA) ble stiftet i 1887, og den store samlingen av fagbevegelsen kom med dannelsen av Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (AFL) i 1899. Det store gjennombruddet for partiet og arbeiderbevegelsen i form av mange medlemmer og velgere kom etter 1905, og veksten vedvarte i årene framover med enkelte tilbakeslag. I 1915 sanket DNA hver tredje velger ved stortingsvalget.²⁵ Og i Norge gikk radikaliseringen lenger enn i de nordiske nabolandene.²⁶ I DNA skulle den revolusjonære opposisjonen, *Fagopposisjonen av 1911*, samt en sterkt marxistisk ungdomsbevegelse i form av Det sosialdemokratiske ungdomsforbundet og Det sosialdemokratiske studentlaget, vinne overtaket. I 1918 erklærte landsmøtet i DNA seg som et revolusjonært parti, og man ville avskaffe kristendommen i skolen. Revolusjonen skulle vinnes med masseaksjonen, og i 1917–1918 ble det dannet arbeider- og soldatråd etter bolsjevikenes modell.²⁷ Sosialdemokratene i de andre nordiske land møtte også en revolusjonær opposisjon, men den reformistiske og parlamentariske linjen sto mye sterkere.²⁸

Men i 1921–1923 gjennomgikk DNA alvorlige partisplittelser. I 1921 kom en mindre fløy til å stifte Norges Sosialdemokratiske Arbeiderparti i opposisjon til den revolusjonære retningen – ledet av Kyrre Grepp og Martin Tranmæl. Forholdet til Moskva og Komintern var det avgjørende, der kommunistene valgte tilknytning og underordning, mens flertallet i DNA etter hvert – i 1923 – valgte brudd og nasjonal selvstendighet. Likevel sto DNA lenge for en revolusjonær linje,

25. Berge Furre, *Norsk historie 1905–1990. Vårt århundre* (Oslo 1992), s. 62.

26. Morthen Thing, 'Introduction', Åsmund Egge & Svend Rybner (eds), *Red star in the North. Communism in the Nordic Countries* (Stamsund 2015), s. 8–36.

27. Furre, *Norsk historie 1905–1990. Vårt århundre*, s. 71–72; Nils Ivar Agøy, 'Kristendom og sosialisme – konflikt og samvirke', Knut Dørum & Helje Kringlebotn Sødal (red.) *Mellom gammelt og nytt. Kristendom i Norge på 1800- og 1900-tallet* (Bergen 2016), s. 113.

28. Thing, 'Introduction', s. 8–36.

før høyredreiningen ble merkbar fra 1927 og utover. Flertallsvedtaket om brudd i 1923 førte til at en Moskva-tro fløy dannet Norges kommunistiske parti.

Spлтлтelsen i tre partier på den sosialistiske siden ble avl st av nye konstallasjoner mellom 1923 og 1930. Mange fant sammen i ett arbeiderparti i 1927, mens et stadig mer marginalisert kommunistparti holdt fast på sitt tette forhold til Moskva. DNA utgjorde det meste av den sosialistiske bevegelsen i Norge i 1930-årene, med over 40 % valgoppslutning i 1930-årene. DNA ble bare utfordret av et lite sekt-preget kommunistparti (NKP), som alt i 1930 hadde havnet under 2 % av stemmene, og som ved stortingsvalget i 1936 bare kunne stille liste i byen Bergen.

Den fascistiske organiseringen i Norge var lenge uklar. Ennå i begynnelsen av 1930-årene nølte h yreaktivister med å kalle seg fascistere eller å la seg assosiere med fascismen i Italia eller nazismen i Tyskland. Det væpnede borgerlige samfunnsvernet – Norges Samfunnsvern – fra 1923 bebudet mobilisering mot den revolusjonære arbeiderbevegelsen. Ifølge Lars Borgersrud var samfunnsvernet et uttrykk for mistillit på den borgerlige siden til de milit res evne til aktivisme ut fra erfaringene etter storstreiken i 1921.²⁹ Samfunnsvernet betydde en borgerlig paramilitær organisasjon rettet mot revolusjonære aksjoner, og fra 1928 kunne organisasjonen ifølge ny lov anvendes som reservepoliti. I 1925 ble den høyreaktivistiske organisasjonen Fedrelandslaget stiftet, med mål om borgerlig samling og med krav om at arbeiderbevegelsen m tte forbys, og at det måtte settes inn tiltak mot klassekamp og samfunnsoppl sning. Løsningen var de sterke menn, og bevegelsen gikk til angrep på parlamentarismen og partisystemet. Fedrelandslaget fikk stor støtte fra flere politiske og toneangivende miljøer, og flere nasjonalhelter og ber mtheter – slik som polfarerne Fritjof Nansen og Roald Amundsen og den store statsministeren fra skjebne ret 1905, Christian Michelsen – frontet bevegelsen, som eksisterte fram til 1940. Fedrelandslaget oppnådde 100 000 medlemmer, og ble i 1920-årene ‘selve smeltedigelen for den aristokratiske elitismen og den autoritære elitismen’ som deler av Høyre og enda mer Frisinnede Venstre har båret oppe siden partidannelsene i 1880-årene.³⁰ I 1930-årene ut-

29. Borgersrud, *Vi er jo et militært parti*, s. 156.

30. Ivo de Figueiredo, *Fri mann. Johan Bernhard Hjort – en dannelseshistorie* (Oslo 2002), s. 102.

viklet disse strømningene seg til høyreaktivistisk kollektivismen både i Fedrelandslaget og i det nye partiet Nasjonal Samling, slik Ivo de Figueiredo har vist.

I 1927 kom Den norske Legion, som Terje Emberland har beskrevet som det første forsøket på å etablere en bred fascistisk bevegelse i Norge. Lederen var grosserer Karl Meyer som holdt en svært vellykket forestilling 27. mai på Cirkus Verdensteater, frankert av 'Norges sterkeste mann' Karl Norbeck. Her møtte tusenvis av mennesker, og hundrevis lot seg begeistre til å melde seg inn. Rasetenkning og antisemittisme sto sentralt som tankegods i Den norske Legion, som snart ble sterkt splittet og gikk i oppløsning i 1928. Mer enn andre kom Meyers organisasjon til å markere retning, noe navnet på presseorganet Nationalfascisten markerte.³¹

Nordisk Folkereisning (NF) fra 1930, som var dominert av norske offiserer, hadde en klarere karakter av å ha ambisjon om fascistisk organisasjonsstiftelse, men ble ikke varig. Flere har sett forsøket som en fiasko, mens Borgersrud har sett NF som en del av en fascistisk mobilisering som førte fram mot stiftelsen av et norsk fascistisk parti i 1933.³² Den høyreaktivistiske organisasjonen Bygdefolkets Krisehjelp, stiftet i 1931, var det neste store framstøtet. Organisasjonen konsentrerte seg om kampen mot gjeldskrisen og tvangsauksjoner. Bygdefolkets Krisehjelp kom til å støtte dannelsen av et norsk fascistisk parti. Vurderingen av denne organisasjonen i arbeiderbevegelsen var likevel delt. Et ikke ubetydelig mindretall i DNA anså den som antikapitalistisk og søkte tilnærming, og flere DNA-medlemmer meldte seg inn i organisasjonen. Formannen ved stiftelsen tilhørte DNA, og flere lokallag var bygd opp av folk fra arbeiderbevegelsen.³³ Det første fascistiske partiet – Nasjonal Samling (NS) – stiftet i mai 1933, ble ledet av Vidkun Quisling. NS bygde til dels på Nordisk Folkereisning, og partistiftelsen kunne først skje etter at Quisling hadde gått av som statsråd i en Bondeparti-regjering. NS oppnådde ikke mer enn helt marginal oppslutning ved politiske valg med rundt 2 %, men potensialet i 1933 kunne for en stund virke mye større.

31. Terje Emberland, *Da fascismen kom til Norge. Den norske legions vekst og fall 1927–1928* (Oslo 2015).

32. Borgersrud, *Vi er jo et militært parti*, s. 89–94.

33. Knut Kjeldstadli, 'Arbeider, bonde, våre hære, Arbeiderpartiet og bøndene 1930–1939', *Arbeideren* 1978:2, s. 270–281.

Arbeiderpartiets unge kvinner fra AUFs landsleir på Granholmen utenfor Sandefjord i juli 1933. Vi merker tendensene til uniformering hos kvinnene. Bruken av hammermerke fra 1934, ikke minst på jakkeslag eller på sløyfer, forsterket senere det inntrykket. Foto: Ukjent / Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

Det at de ytterliggående bevegelsene på høyresiden fikk mindre oppslutning i Norge enn i andre land, bidro også til å dempe behovet for de store oppgjør. Hans Fredrik Dahl vil plassere Norge, sammen med Storbritannia og Belgia, som land der fascismen hadde lav suksess. I klassen 'middels' suksess kommer Frankrike og Finland, og i klassen 'høy' finner vi Italia, Tyskland, Østerrike og Spania.³⁴ Igjen må vi nyansere. Sympatien for høyreaktivismen, sammen med antidemokratiske og antisemittiske holdninger, bredte seg til mange borgerlige miljøer utenfor den egentlige formaliserte fascistiske bevegelsen. Borgerlige samlingstendenser i de første årene etter 1930 fikk sterk næring av frykten for sosialismen og revolusjonsfaren.³⁵ Men høyreaktivismen kom til å lide under at Quisling manglet politisk kløkt, sosiale egenskaper og praktisk virkelighetsforståelse. Han var på mange måter en uegnet leder, og det var ellers en mangel på gode ledere i bevegelsen.

34. Hans Fredrik Dahl, *Hva er fascisme? Et essay om fascismens historie og sosiologi* (Oslo 1972), s. 29.

35. Figueiredo, *Fri mann. Johan Bernhard Hjort – en dannelseshistorie*, s. 120–128.

Likevel ble fascismen et viktig politisk mål for bekjempelse for både sosialdemokratene og kommunistene.

NKPs fascismedforståelse

Fra slutten av 1920-årene og ut gjennom 1930-årene forklarte de norske kommunistene eller NKP fascismens framvekst ut fra en svært teoretisk marxistisk forståelsesramme. Retorikken endret seg lite, og hovedbegrepene ble holdt intakt. Beskrivelsene av fascismen skjedde gjennom presseorganet Arbeideren og i resolusjoner fra sentralkomitémøter, og det ble gjort etter direktivene fra Komintern. I tråd med budene fra Moskva forklarte NKP Hitlers maktovertakelse og fascismens framrykning med at det hadde inntruffet en kapitalistisk krise og med at borgerskapet ikke lenger var i stand til å regjere ved hjelp av de gamle former for borgerlig diktatur.³⁶ I tillegg var fascismen en agent for borgerskapet.³⁷ NKP mente at SPD i Tyskland var hovedansvarlig, på oppdrag for de borgerlige, for at Hitler hadde kommet til makten.³⁸ Endelig delte NKP Kominterns oppfatning om at Hitlers regime ville rase sammen som et korthus. Fascismen var et uttrykk for at kapitalismen var i krise, og at fascismen i Tyskland bare hadde vunnet en foreløpig seier.³⁹

Den frittstående organisasjonen Mot Dag fra 1921 – bestående av unge menn og studenter fra Oslos gode villastrøk – utga et tidsskrift med samme navn. Mot Dag skilte seg ikke særlig ut fra NKP og DNA når det gjaldt å definere årsaken til og virkningen av fascismen. Det ble agitert for at fascismen var en agent for kapitalistklassens interesser. Forsvant kapitalismen, ville også fascismen forsvinne. Gjennomføringen av sosialismen gjennom revolusjon og klassekamp var den eneste farbare vei som kunne nytte for å få bukt med fascismen. For Mot Dag ble oppgjøret med fascismen en system- og eksistenskamp, som ble altopplukende, særlig fra 1933.⁴⁰ Samtidig kom Mot Dag til

36. Espen Andresen, *NKPs og DNAs analyse av Hitlers maktovertagelse i 1933*, hovedoppgave i historie (Oslo 1997), s. 36; Jan Bjarne Bø, *Norges kommunistiske parti 1932–1939. En studie i partiets ideologiske og praktisk-politiske reaksjon på fascismen*, hovedoppgave i historie (Bergen 1972), s. 22 ff.

37. Andresen, *NKPs og DNAs analyse av Hitlers maktovertagelse i 1933*, s. 37.

38. Andresen, *NKPs og DNAs analyse av Hitlers maktovertagelse i 1933*, s. 56.

39. Andresen, *NKPs og DNAs analyse av Hitlers maktovertagelse i 1933*, s. 31–64.

40. Torbjørn Klippenvåg Pettersen, *Mot Dag og fascismen – motdagistisk antifascisme i teori og praksis*, masteroppgave i historie (Oslo 2007).

å kritisere DNAs krisepolitikk for unnfallenhet og åndelig kapitulasjon overfor nasjonalsosialismen, samtidig som organisasjonen oppfordret velgere til å stemme på DNA.⁴¹ For forholdet til NKP var enda mer anstrengt.

Som Espen Andresen påpeker i sin masteroppgave, var de norske kommunistenes angrep på DNA og sosialdemokratene et ekko av Kominterns retningslinjer.⁴² Komintern så tidlig sosialdemokratiet som sin hovedfiende. Den 6. verdenskongress uttalte i 1928 at sosialdemokratiet var kontrarevolusjonens sterkeste kraft og det borgerlige samfunns siste og sikreste støtte. Sosialdemokratene forførte arbeiderklassen ved å bruke revolusjonære fraser, men de hadde som mål å undergrave proletariatets enhet og proletariatets kamp mot imperialismen. Sosialdemokratiet fungerte som agent for borgerskapet, og ønsket å renske ut revolusjonære elementer fra arbeiderorganisasjonene.⁴³ Man heftet ordet 'socialfascist' på sosialdemokratene, noe som også ble gjort i NKPs brosjyrer. Kominterns eksekutivkomité slo fast i september 1932 at kommunistene fortsatt måtte rette hovedslaget mot sosialdemokratiet som borgerskapets sosiale hovedstøtte.⁴⁴ I agitasjonen fra Moskva i begynnelsen av 1930-årene ser vi at sosialdemokratiet ble ansett for å være en del av et borgerlig diktatur, som i takt med den forverrede krisen tok i bruk fascistiske virkemidler, og i ytterste konsekvens, den fascistiske bevegelsen i sin kamp for å nedkjempe de revolusjonære arbeiderne.⁴⁵

At kommunistene kom til å isolere seg på venstresiden i slutten av 1920-årene og begynnelsen av 1930-årene, er ikke minst godt belyst i Tyskland. Siegfried Bahne har kalt KPDs politikk for en 'ultravenstre isoleringspolitikk'.⁴⁶ Hermann Weber konstaterer at KPD i Tyskland

41. Pettersen, *Mot Dag og fascismen – motdagistisk antifascisme i teori og praksis*, s. 55–58.

42. Andresen, *NKPs og DNAs analyse av Hitlers maktovertagelse i 1933*, s. 15–30.

43. Niels Christian Sidenius, *Kommunistisk internationale 1928–1935. En analyse og kritikk af Kommunistisk Internationales politik, spesielt med henblik på Tyskland og med særlig vøgt på fascistepolitikken og øndringen heri* (Århus 1976), s. 45–47.

44. Terje Halvorsen, 'Enhet med «socialfascistene»? NKPs forslag om samarbeid med DNA våren 1933', *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1985:2, s. 140.

45. Sidenius, *Kommunistisk internationale 1928–1935. En analyse og kritikk af Kommunistisk Internationales politik, spesielt med henblik på Tyskland og med særlig vøgt på fascistepolitikken og øndringen heri*, s. 98.

46. Siegfried Bahne, *Die KPD und das Ende von Weimar. Das Scheitern einer Politik 1932 bis 1935* (Frankfurt 1976), s. 12.

rettet sitt hovedangrep på 'hovedfienden' SPD og Weimar-republikken, i stedet for å konsentrere seg om å bekjempe NSDAP.⁴⁷

I Norge fikk kommunistenes sterke fordømming av sosialdemokratene konsekvenser innenfor den viktige arbeideridretten. I november 1929 og januar 1930 tørnet Kominterns røde sportsinternasjonale (RSI) sammen med den sosialdemokratiske ledelsen i Arbeidernes Idrettsforbund (AIF). Det var klart at RSI hadde betydelig støtte av en opposisjon i AIF. Opposisjonen, som kommunistene i AIF kalte seg, beskyldte forbundsledelsen i AIF for å bedrive klassesamarbeid med borgerskapet og for ikke å støtte arbeidet mot fascismen.⁴⁸ Styret i AIF reagerte på det man oppfattet som 'sammenhengende kjede av skjellsord og en nedrakningstrafikk over arbeidernes hovedorganisasjoner som savner sitt sidestykke i andre land'. Når styret hadde avslått fra å delta i den antifascistiske konferansen i Stockholm 10. august 1930, ble det begrunnet med at dette ville svekke klassesamlingen og kunne støtte opp under en vakkende kommunistisk bevegelse i Norden⁴⁹

NKP og Hitlers maktovertakelse

Hendelsene i Tyskland skremte også NKP. Allerede våren 1933 søkte NKP samarbeid med DNA, slik Terje Halvorsen har vist. Den 11. mars foreslo NKP overfor sentralstyret i DNA at de skulle forhandle om 'et kampefelleskap mot fascismen og de kapitalistiske fremstøt'. Dette ble utdypet i form av en rekke konkrete oppgaver og tiltak, bl.a. antifascistisk kampvern i bedriftene og utenomparlamentariske masseaksjoner.⁵⁰ DNA avviste forslaget, og viste til sitt etablerte standpunkt om at samarbeid måtte bety samling av begge partier til ett parti. Selv om Komintern hadde gitt signaler til de nasjonale kommunistpartiene om å søke tilnærming, ble NKPs framstøt kritisert for å ha gått for langt og definert som høyreavvik. NKP måtte tåle både strenge reaksjoner fra Moskva og intern refs og oppvask.

47. Hermann Weber, *Hauptfeind Sozialdemokratie. Strategie und Taktik der KPD 1929–1933* (Düsseldorf 1982).

48. Arbeidernes Idrettsforbund, beretning, 3. nov. 1929– 1. april 1931 (Oslo 1931), s. 20–21, 23–24.

49. Arbeidernes Idrettsforbund, beretning, 3. nov. 1929– 1. april 1931 (Oslo 1931), s. 15.

50. Halvorsen, 'Enhet med «socialfascistene»? NKPs forslag om samarbeid med DNA våren 1933', s. 141.

Frontene hardnet enda mer til igjen etter at samarbeidsplanene gikk i grus. I 1933 svingte Arvid Hansen på vegne av NKP svøpen over DNA i brosjyren *Hvor går Det norske Arbeiderparti?* Han tok for seg 'de store forskyvninger' som nå foregikk i DNA. Han viste til at sosialdemokratiet ikke ville støtte kampen mot fascismen. I Tyskland hadde ikke sosialdemokratiets førere villet være med på kommunistenes forslag om generalstreik mot Hitler-diktaturet.⁵¹ Han viste til dagens situasjon med 'socialdemokratiets åpne og fullstendige forrederi' i en rekke land. I Norge var det blitt proklamert arbeidsfred fram til 1936 'med aktiv støtte av Det norske Arbeiderparti', og partiet hadde slått åpent inn på koalisjonspolitikken linje.⁵²

Hitlers maktovertakelse i Tyskland førte til en sterk opptrapping av kommunistenes antifascistiske aktiviteter, men altså uten at fascistme-forståelsen kom til å endre seg. Hovedorganet Arbeideren gjorde kampen mot fascismen til hovedsak i 1933. Fra NKPs ledelse gikk det ut skriv 24. august 1933 til partiets distriktsstyrer, avdelinger og fraksjonsstyrer der oppfordringen var klar. Man oppfordret til demonstrasjoner mot hakekorsflagg og til innsamlinger til nazismens ofre. Ved 'gunstige anledninger' måtte partiorganisasjonen danne antifascistkomiteer.⁵³

Våren 1933 eksploderte sabotasje- og protestaktivitetene. NKP sto bak organiserte demonstrasjoner mot tyske skip med hakekorsflagg i norske havner. I mars 1933 fikk NKP sammen med fagbevegelsen i stand massemøter med protestuttalelser til den tyske legasjon, og nye demonstrasjoner og massemøter fulgte utover 1933.⁵⁴ Stadig gikk det ut oppfordringer i Arbeideren om at arbeiderungdommen måtte mobilisere til kamp. Den 12. mars arrangerte NKP en antikrigskongress med brodd mot fascismen. NS' leder, Vidkun Quisling, ble fotfulgt av ungtkommunister som møtte opp når han skulle holde taler, og forstyrret og lagde bråk. I februar og mars 1933 ble det rykket inn annonser der arbeiderklassen ble oppfordret til å komme og ødelegge møtet som Vidkun Quisling skulle holde i Skien 4. mars. Da Vidkun Quisling kom til arbeiderområdene på Grünerløkka i september 1933, møtte arbeiderungdom mannsterkt opp, slik de hadde gjort da

51. Arvid Hansen, *Hvor går Det norske Arbeiderparti?* (Oslo 1933), s. 3.

52. Hansen, *Hvor går Det norske Arbeiderparti?*, s. 4.

53. Espen Andresen, *NKPs og DNAs analyse av Hitlers maktovertagelse i 1933*, hovedoppgave i historie (Oslo 1997), s. 91.

54. *Arbeideren*, 7. mars 1933.

Fedrelandslaget tidligere samme år hadde holdt appell, kunne Arbeideren melde.⁵⁵

Avisen Arbeideren protesterte våren og sommeren 1933 flere ganger mot det tyske hakekors som ble heist utenfor den tyske legasjonen i Oslo og utenfor konsulatene i de norske byene. Og NKP rettet mange aksjoner mot hakekorsflagget i 1933. Det ble f.eks. aksjonert mot et tysk turistskip i Trondheim sommeren 1933. NKP'ere regnet med at det var mange 'nazister' om bord, og man malte store bokstaver i innløpet til Trondheim, Ravnkloa, 'Es lebe KPD'.⁵⁶

Avgjørende ble det at den tyske ambassadøren i Norge, Ernst von Weizsäcker, gav ordre om at det skulle heise hakekorsflagg ved alle konsulater og ved den tyske legasjonen 1. mai 1933. Avisen Arbeideren rapporterte at hakekorsflagget var blitt skåret ned i flere norske byer. Arrestasjoner fulgte, og i Fredrikstad gikk ungdomsorganisasjonene til NKP og DNA sammen om å protestere mot politiet. Den 17. mai kom det til nye aksjoner mot de tyske konsulatene, og i Tønsberg ble tre unge kommunister fengslet i 24 dager for ildspåsettelse etter straffeloven. De hadde brent et tysk flagg. Politiet hadde før demonstrasjonene stilt opp med fullt mannskap vel vitende om hva som ville komme til å skje.⁵⁷ Fire unge kommunister i Narvik ble også bøtelagt for å ha ødelagt det tyske hakekorsflagget ved byens konsulat, og saken fikk stor oppmerksomhet da den ble brakt helt opp til Høyesterett.⁵⁸

Hakekorsdemonstrasjonene førte til sterke tyske protester, og den norske regjeringen måtte gå ut og beklage aksjonene. NKP satte i gang salgskampanjer med protestkort mot 'Hitlernazismen', og NKPs organisasjon Røde hjelp lagde postkort med to arbeidernever som river ned en flaggstang som et bloddryppende hakekorsflagg er heist opp på. Det norske postvesenet kom til å forby befordring av kortet. Dette førte til ransaker og siktelser fra politiets side, og protester fra tyske myndigheter.⁵⁹ Ved valget i 1933 ble hovedsaken for NKP kampen mot fascismen. Valgpropagandaen ble en tegning av den sterke kom-

55. *Arbeideren*, 23. sept. 1933.

56. Andresen, *NKPs og DNAs analyse av Hitlers maktovertagelse i 1933*, hovedoppgave i historie, s. 91. Se også *Arbeideren* 15. juli 1933, 'Nazistene ønskes «velkommen» til Trondheim'.

57. *Arbeideren*, 16. sept. 1933.

58. *Arbeideren*, 8. nov. 1933.

59. Andresen, *NKPs og DNAs analyse av Hitlers maktovertagelse i 1933*, s. 92–93.

munistiske arbeideren som banker opp en ynkelig fascist med slagordet: 'Gi reaksjonen og fascismen svar'. Henry W. Kristiansen holdt tale i Norsk rikskringkasting (radio) 27. september med appell om å slå fascismen tilbake.

Den 14. og 15. april 1934 valgte Norges kommunistiske ungdomsforbund formelt å danne Ungdomsfront mot krig og fascisme. I 1933 og 1934 kom det flere publikasjoner der NKP drev en aggressiv antifascistisk propaganda, men der hovedsaken ofte var å ramme DNA og sosialdemokratene. Likevel kom mye av aksjonslinjen til å ebbe ut etter valget i oktober 1933, da det fascistiske NS bare oppnådde 2,2 %.

Når det gjaldt det frittstående Mot Dag, framsto det som en intellektuell kommunistisk studentorganisasjon som gjorde det til et hovedpoeng å føre 'åndskamp'. Kampen mot fascistene skulle vinnes med ord og argumentenes overtalelse. Imidlertid kom det til sammenstøt mellom studentene ved Universitetet i Oslo da motdagistene fikk kontroll over styret i Studentersamfundet. Rundt 50 fascistvennlige studenter forsøkte å storme en generalforsamling i april 1934, men ble hindret av 30 sterke menn fra Arbeidervernet, som Mot Dag hadde fått innkalt. Langt flere kom til å demonstrere mot Mot Dags ledelse utenfor lokalene. Sammenstøtene fikk navnet Forum-slaget.⁶⁰

I 1934 snudde Komintern om, og gikk inn for en mer uforbeholden samarbeidslinje overfor sosialdemokratene. Alt i 1935 søkte ungdomsorganisasjonene i NKP og DNA å finne sammen uten at det lyktes. Derimot gikk kommunistisk idrettsungdom samme år over til sosialdemokratenes idrettsorganisasjon, og Mot Dag sluttet seg til DNA i 1936.⁶¹ I 1936–1938 førte ledelsen for DNA og for NKP samlingsforhandlinger for å skape et felles parti, men alle forsøkene strandet.⁶² Men som Ole Martin Rønning har påvist, handlet NKP ut fra direktiver fra Moskva. Påleggene fra Komintern om å få i stand en organisatorisk samling med sosialdemokratene ble opplevd som en tvangstrøye. DNA hadde alt å vinne på en samling, NKP alt å tape.⁶³ Ellers har Rønning vist hvordan kommunistene i de tre skandinaviske landene

60. Terje Emberland & Bernt Roughtvedt, *Det ariske idol* (Oslo 2004), s. 200 ff.

61. Ole Martin Rønning, *Kominterns kaderskoler og Norges Kommunistiske Parti 1926–1949*, phd-avhandling (Oslo 2010), s. 246.

62. Bø, *Norges kommunistiske parti 1932–1939*.

63. Rønning, *Kominterns kaderskoler og Norges Kommunistiske Parti 1926–1949*, s. 253.

fra 1935 gikk inn for å danne kulturfronter for intellektuelle, kunstnere og forfattere, som i ord og handling skulle gå sammen om å bekjempe fascismen. Kulturfronten representerte også en vending i kommunistpartienes holdning til de intellektuelle, som man tidligere hadde sett på med stor skepsis, og definert som 'sekterske'. Skiftet avspeilte også endringer i Moskvas politikk.⁶⁴

Lars Borgersruds studier av den nordeuropeiske Wollweber-organisasjonen, som fikk hovedbase i Oslo i 1936, viser en omfattende kommunistisk sabotasjevirksomhet. Initiativtakeren var den sovjetiske etterretningsorganisasjonen NKVD, og den tyske Ernest Wollweber ledet organisasjonen. Ifølge Borgersrud kom organisasjonen til å operere nokså uavhengig av NKVD, og fulgte bare generelle retningslinjer, og var ikke styrt og beordret fra Moskva til konkrete aksjoner. Oslo ble sentrum for en organisasjon som også hadde baser i København, Antwerpen og Rotterdam, og dessuten i Baltikum, Finland og Sverige. Også i Bergen, Trondheim og Narvik fantes Wollweber grupper. Aksjonene opphørte tidlig i 1939, trolig som følge av politiske forhold i Moskva, og de tyske invasjonene i 1940 satte sluttpunkt for organisasjonen, med unntak for den norske avdelingen. I årene 1937–1939 var det 19 sikre aksjoner og 5 antatte aksjoner mot skip i nazistiske/fascistiske land. Så mange som 6 ble totalskadd, og 9 skadd. Under Asbjørn Sundes ledelse gjorde den norske avdelingen betydelige sabotasjeaksjoner mot den tyske okkupasjonsmakten under annen verdenskrig, under navnet Osvald-gruppen.⁶⁵

DNA's kamp mot fascismen

I 1930-årene gjennomgikk DNA store endringer med hensyn til ideologisk og politisk-retorisk forankring, og det gjaldt også synet på fascismen. DNA kom først til å presentere tolkninger av fascismen som ikke var særlig forskjellige fra kommunistene, ved å knytte fascismen

64. Ole Martin Rønning, 'Cultural Front or Popular Front? Scandinavian intellectuals, anti-fascism and Stalinism 1934–1939', upublisert paper.

65. Borgersrud, *Wollweber-organisasjonen i Norge*. Organisasjonen fikk ved starten i 1936 navnet 'Organisasjonen mot fascisme og til forsvar for Sovjetunionen'. Sabotørene selv brukte betegnelsen 'Sabotasjeorganisasjonen', 'Saborg' eller bare 'Sab'. Det var tyskerne som innførte navnet 'Osvald-gruppa' etter dekknavnet til dens første leder Martin Hjelmen. Senere ble dekknavnet arvet av Asbjørn Sunde, da han overtok ledelsen fra Hjelmen i 1938. Oversikt og tallopgaver finnes hos Borgersrud, *Wollweber-organisasjonen i Norge*, s. 733–740.

Arbeiderbevegelsen markerer 1. mai 1938 i Oslo. Parole: Italienske fascister dreper fremdeles kvinner og barn. Foto: Arbeiderbladet / Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

til borgerskapet og kapitalismen. Deretter ble DNAs kamp i løpet av 1933 og 1934 mer og mer en kamp for det borgerlige demokrati i møte med fascismen.

Før maktskiftet i Tyskland i 1933 viste DNA en prinsipiell, men begrenset interesse for fascismen. I DNAs samlingsprogram fra 1927 finnes en passus der det heter at borgerskapet ikke ville nøle med å anvende militærkrefter for å holde arbeiderklassen nede og 'innføre det fascistiske diktatur'.⁶⁶ I 1930 ser vi en opptrapping. I DNAs partiprogram i 1930 ble det formulert at arbeiderklassen måtte styrke sine organisasjoner og aktivt bekjempe 'borgerstatens militarisme og de fascistiske hvitegarder som vil hindre arbeiderbevegelsens fremrykning'. Det som hadde vekket økt frykt i DNA, var Lappo-bevegelsen i Finland og de utfordringene dette medførte for den finske arbeiderbevegelsen. Fascismen i Italia og Østerrike bidro også til større oppmerksomhet mot de nye farer. På landsmøtet i 1930 tok flere til orde for at man burde opprette arbeidervern mot 'fascistiske hvitegarder' i Norge etter modell fra Finland, Italia og Ungarn. Einar Gerhardsen (da partisekretær) viste til Samfundsvernet og Fedrelandslaget som eksempler på organisasjoner i Norge som var 'fascistisk innstilt'.⁶⁷ Fra 1930 kom det flere leserinnlegg i DNAs aviser og blader som tok for seg fascismen, men da med fokus på forholdene i Italia, Finland og Tyskland. Arbeidervernet som kom i stand i 1930–1932, var rettet mot å verne arbeidere mot vold, og å stå imot fascistiske voldsanslag og statskupp. Dette førte til sterke reaksjoner fra borgerlig side.

Jørgen Olsen påpeker at fascismen og nazismen ennå i 1930 i hovedsak ble definert som et utenrikspolitisk spørsmål innenfor DNA. Olsen viser til at det var først i 1931 at DNA for alvor rettet oppmerksomhet mot de fascistiske fareelementene i Norge.⁶⁸ I en liten bok om fascistiske bevegelser viste juristen Dagfinn Bech til fascistiske strømninger i Høyre og Bondepartiet. Bech formidlet her en utbredt holdning blant sosialdemokratene i Norge, som gikk ut på

66. Protokoll for DNAs samlingsprotokoll 1927, s. 42. Se også Jørgen Olsen, *Arbeiderpartiets forhold til spørsmålet om en norsk fascisme 1930–1933*, masteroppgave i historie (Oslo 2007), s. 14.

67. Det norske Arbeiderparti, landsmøteprotokoll 1930, s. 40 og 85, og Det norske Arbeiderparti, beretning 1930, s. 67. Se også Olsen, *Arbeiderpartiets forhold til spørsmålet om en norsk fascisme 1930–1933*, s. 15.

68. Olsen, *Arbeiderpartiets forhold til spørsmålet om en norsk fascisme 1930–1933*, s. 16–18.

at fascismen var kapitalismens selvforsvar og at fascistene fungerte som agenter. Ifølge Bech var fascismen en desperat borgerlig reaksjon.⁶⁹ Men det var først i manifest 1. mai 1931 at fascismen ble satt på agendaen av den sentrale delen av fagbevegelsen, AFL og DNA.⁷⁰ DNA valgte ennå å forstå fascismen på en måte som ikke skilte seg særlig ut fra NKPs måte.

I april 1931 het det i Arbeiderbladet at de gamle makthaverne – de borgerlige regjeringspartiene – hadde spilt ut en siste triumf, fascismen. Det sto skrevet: 'Når den borgerlige samfundsordning er dømt til undergang [...] slår de gamle undertrykkere sig på fascisme [...]'⁷¹.

Våren 1932 kom de alvorlige beskyldningene fra forsvarsministeren, Vidkun Quisling, i den borgerlige regjeringen, til å vekke sterke reaksjoner i DNA. Quisling anmeldte først til politiet et overfall på ham som skulle ha skjedd på hans kontor, som DNA og arbeiderbevegelsen opplevde som en oppdiktet anklage og en konstruert krisesituasjon som skulle ramme den sosialistiske siden. Quisling anklaget kort tid senere DNA og NKP for planlegging av blodig revolusjon og lagring av våpen og kontakt med Sovjetunionen, og han mente å ha bevis i form av dokumenter. Fedrelandslagetets nettverk stilte seg bak et opprop som mønstret underskrifter fra 153 samfunnstopper. Her ble det krevd at det ble satt en stopper for revolusjonær virksomhet, og konklusjonen måtte bli forbud mot de to sosialistiske partiene. Både Quisling og hans nære medarbeider Johan Bernhard Hjort kom i et sterkt kompromitterende lys, da et usignert PM – som Hjort var forfatter av – dukket opp i dokumentene. Det gikk inn for drastiske forfatningstiltak for å stoppe en eventuell sosialistisk regjering som hadde vunnet flertall etter et stortingsvalg.⁷² Likevel oppnådde Quisling støtte fra det borgerlige flertallet i stortingskomiteen som hadde vurdert påstandene han hadde framsatt om DNAs revolusjonære virksomhet. Quisling hadde hatt gode grunner for sine anklager, var konklusjonen.⁷³ Disse hendelsene kom til å forsikre DNA om at fascismen hadde bred støtte fra

69. Dagfinn Bech, *Revolusjon eller fremskritt. En oversikt over de fascistiske bevegelser og den økonomiske krise* (Oslo 1931).

70. Olsen, *Arbeiderpartiets forhold til spørsmålet om en norsk fascisme 1930–1933*, s. 25.

71. *Arbeiderbladet*, 31. april 1931.

72. Dahl, *En fører blir til*, s. 192–220; Figueiredo, *Fri mann. Johan Bernhard Hjort – en dannelseshistorie*, s. 120–121.

73. Hans Fredrik Dahl, *Quisling: en norsk tragedie* (Oslo 2004), s. 105.

de borgerlige partiene. I Meddelelsesbladet for DNA ble det talt om det 'fascistiske borgerskapet'.⁷⁴

På den andre siden hadde de omfattende streikene i 1931, som ble besvart med 'storlockouten' som rammet 85 000 arbeidere, og kulminerte i det store Menstadslaget som krevde militære forsterkninger, bidratt til å skape en polarisert situasjon. På høyresiden var revolusjonsfrykten sterk. Nils Ivar Agøy, senere med støtte fra Lars Borgersrud, har lagt fram dokumentasjon som klart indikerer at Quisling som forsvarsminister utviklet strategier for et militært statskupp i 1931–1932 gjennom å innføre en ny forsvarsordning. Kommandolinjen skulle flyttes fra kommanderende general til forsvarsministeren omringet av et forsvarsråd, og det ble organisert en mobil ordensavdeling i Oslo på flere tusen menn, og det forelå en liste over offiserer som skulle kunne brukes i en operasjon. Tilslutt forelå det en svært detaljert plan for militært kupp i krisesituasjon eller borgerkrig.⁷⁵ Før 1933 hadde det i Norge foregått en betydelig opptrapping av det politiske spenningsnivået.

Radikaliseringen i DNA

Adolf Hitlers og NSDAPs maktovertakelse i 1933 ble et vendepunkt. Det førte til en kraftig opptrapping hos sosialdemokratene liksom hos kommunistene i Norge i kampen mot fascismen. Det førte også til en kortvarig radikaliseringsprosess, i den forstand at DNA sterkere enn før poengterte at fascismen var en del av borgerskapets strategi og et krisetecken for kapitalismen. Det hersket stor fare for at fascismen kunne vinne oppslutning hos massene som var rammet av den sterke økonomiske krisen. Angrepene mot de borgerlige partiene ble betydelig skjerpet. Men radikaliseringsprosessen betydde ikke at revolusjonære marxistiske tenkemåter fikk sterkere innpass. I første omgang dreide det seg om å skjerpe fiendebildet av borgerskapet, og i neste omgang å søke en reformistisk krisepolitikk som rommet både statskapitalisme og som harmoniserte med privat bedriftskapitalisme. Radikaliseringen var først og

74. 'Reaksjonens lavine må stanses', *Meddelelsesbladet* 1932:4–5.

75. Nils Ivar Agøy, 'Forsvarsministeren Quisling og den indre militære sikkerheten', *Historisk tidsskrift* 1992, bind 71, s. 123–166; Agøy, *Millitæretaten og 'den indre fiende' fra 1905 til 1940. Hemmelige sikkerhetsstyrker i Norge sett i et skandinavisk perspektiv*, s. 309–327; Borgersrud, *Vi er jo et militært parti. Den norske militærfascismens historie*, s. 70–130.

fremst retorisk og emosjonell, og munnet ikke ut i konfliktskapende og provoserende handlingsprogram rettet mot borgerlige partier i sin alminnelighet. Noe annet er at arbeiderungdommen gikk til aksjoner mot både Nasjonal samling og borgerlige partier i en slik utstrekning at partiledelsen til slutt måtte gripe inn.

Dette antifascistiske propagandamateriellet fra DNA hadde i 1933 en sterk brodd mot den borgerlige siden. I *Under hakekorstyranniet* av Per Aamot fra 1933 ble borgerlige aviser som *Tidens Tegn* og *Aftenposten* omtalt 'som Hitlers håndlangere', og 'deres referater er løgn og oppspinn', skrev han.⁷⁶ Ole Øisang proklamerte i sitt forord i *Kampen for folkestyret og den fascistiske fare* fra samme år følgende: 'Borgerskapet som sier sig å ville beskytte folkestyret mot den sosialistiske bevegelsens angivelige forsøk på å organisere borgerkrig for å opprette 'proletariatets mindretallsdiktatur', går selv overalt til angrep på det arbeidende folks demokratiske rettigheter og forbereder nye brutale tukthus- og undtagelseslover mot arbeiderbevegelsen.'⁷⁷ Arbeiderbladet skrev rett før jul 1932 at fascismen i virkeligheten dreide seg om det kapitalistiske systems og den borgerlige politikks fallitt.⁷⁸ Sommeren 1933 uttalte samme avis at NSs leder, Vidkun Quisling, 'støttes i smug av de borgerlige partier'.⁷⁹ ALFs meddelelsesblad levnet ingen tvil om at den sentrale fagbevegelsen knyttet til DNA gikk til frontalangrep. Man så for seg 'de antidemokratiske og fascistiske krefter' ledet an av Bondepartiet og Høyre, som sammen med fascistiske avleggere som Leidangen, Samfundshjelpen, Fedrelandslaget og Frisinnede Venstre, ville realisere seg gjennom de borgerlige partiene og gjennom parlamentariske valg. Man fryktet også at 'kompromitterte politikere' med Bondeparti-lederen Jens Hundseid og Høyrepolitikeren Carl Joachim Hambro i spissen, ville fortsette kampen mot marxismen og den organiserte arbeiderbevegelsen, 'tydelig inspirert av Hitlers seier'.⁸⁰

76. Per Aamot, *Under hakekorstyranniet*, utgitt av Arbeiderpartiets gymnasiastgruppe, debatt nr. 1, april 1933, forord.

77. Ole Øisang, *Kampen for folkestyret. Socialismen, demokratiet og den sociale revolusjon. Kampen for folkestyret i Norge og den fascistiske fare: En dokumentasjon*, Det norske Arbeiderpartis Forlag (Oslo 1933), forord.

78. *Arbeiderbladet*, 9. des. 1932.

79. *Arbeiderbladet*, 14. juli 1933.

80. 'En demonstrasjon mot fascismen', *Meddelelsesbladet* 1933:4.

Bakgrunnen for angrepene fra arbeiderbevegelsen mot borgerskapet og de borgerlige partiene hang sterkt sammen med at aviser som *Nationen*, *Tidens Tegn* og *Aftenposten* hadde omtalt Hitler og maktskiftet i nokså positive vendinger, noe ikke minst studier av borgerlige aviser viser.⁸¹ Fascismen infiserte store deler av det borgerlige samfunnet, var oppfatningen. I *Meddelelsesbladet* i 1933 ble det vist til at de borgerlige partiene hadde innført tukthuslover, noe som gav politiet store fullmakter til å 'lemleste arbeidernes faglige organisasjoner' og vernet om streikebryteri, og dessuten var det bestemt at personer på fattigforsorg skulle fratras retten til å stemme og bli politisk valg.⁸² Ellers skapte det frykt i partiledelsen i 1933 at borgerlige regjeringer med støtte av Høyesterett hadde innført forbud mot arbeidervern, og det var borgerlig regjeringspolitikk å støtte økonomisk Leidangen, som var en paramilitær og halv fascistisk organisasjon. Leidangens oppgave var å skaffe befall til samfunnsvernet, som var innrettet mot å slå ned arbeideraksjoner. I 1932 sto et eget statspoliti klart til bruk, og var rettet mot streiker og uroligheter blant arbeiderne. Og de borgerlige partiene viste vilje til å regulere arbeidslivet og begrense organisasjonenes frihet til å bruke kampmidler, og følgelig undergrave fagforeningene og skape et strengt kontrollert korporativt system. Endelig forelå det planer om å gi kommuner adgang til å skrive ut bønder til veiarbeid når arbeiderne streiket.⁸³

Ledelsen i DNA var like nådeløs i sin kritikk av den borgerlige siden. I DNAs beretning fra 1933 het det: 'Også her hjemme gjør den reaksjonære og arbeiderfiendtlige politikk seg sterkt gjeldende.'⁸⁴ I partiprogrammet for 1933 sto det at de 'kapitalistiske klasseorganisasjoner og den borgerlige stats militærvesen er fortrinnsvis organisert for å benyttes mot arbeiderklassen'. Videre lød det: 'Erfaring viser at borgerskapet bryter både lover og grunnlover når det gjelder å knuse arbeiderorganisasjonene og innføre det militaristiske og fascistiske

81. Thorleif Strømsøe, *Enkelte borgerlige avisers reaksjon på dannelsen av Nasjonal Samling*, hovedoppgave i historie (Oslo 1961); Bjørn Pleym, *Norsk bondepresse og den tyske nasjonen. Seks bondeavisers holdning til Tyskland i tidsrommet 1933–1940*, hovedoppgave i historie (Oslo 1976); Tormod Valaker, 'Litt fascisme hr. statsminister', *Historien om den borgerlige pressen og fascismen* (Oslo 1999).

82. 'En demonstrasjon mot fascismen', *Meddelelsesbladet* 1933:4.

83. Knut Kjeldstadli, 'Arbeider, bonde, våre hære, Arbeiderpartiet og bøndene 1930–1939', *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1978:2, s. 138.

84. Det norske Arbeiderparti, beretning 1933, s. 58.

voldsdiktatur – alt for å verne og utvide kapitalistveldets maktstilling og holde det arbeidende folk varig nede.⁸⁵ Programmet uttrykte frykt for at kapitalismens krise kunne gjøre at fascismen eller nasjonalso-sialismen ville kunne appellere til det arbeidende folk som led mest under arbeidsløshet og annen krise. Klassekampretorikken var ennå sterk i DNA. Det gjaldt å slå reaksjonen tilbake og bekjempe borgerstatens militarisme ‘og de kapitalistiske kamporganisasjoner som vil hindre arbeiderklassen i dens fremmarsj’.⁸⁶ Fascismen var en ytterliggående effekt av kapitalismens krise og borgerskapets desperate kamp for å knuse arbeiderorganisasjonene.

Formannen i DNA, Oscar Torp, uttrykte på landsmøtet i mai 1933 bekymring for at de borgerlige partiene støttet forsøkene på å forby DNA.⁸⁷ På landsmøtet ble det utarbeidet et manifest med slagordene: ‘For sosialisme, frihet og kultur. Mot kapitalisme, fascisme og barbari.’ Hovedsaken var at den økonomiske krisen gav gode vekstvilkår for fascismen, og krisen kunne trekke arbeiderklassen inn i fascistenes grep. I manifestet kunne man også lese at fascismen først var et blindt opprør mot den økonomiske ødeleggelsen etter første verdenskrig, før den senere fikk front både mot storkapitalen og den organiserte arbeiderbevegelsen. Fascismen hevdet således mellomklassens interesser. Senere var fascismen blitt et redskap for herskerklassen, slik tilfellet var i Italia, Finland og Tyskland.⁸⁸ Det het: ‘Høire og Bondepartiet er etterhånden blitt mer og mer interessert i og smittet av fascismen. Venstre er restene av et gammelt fremskrittsparti som ikke har fulgt med i tiden.’⁸⁹ Utsagnene ovenfor var ikke særlig forskjellige fra Kominterns og NKPs tolkninger.⁹⁰ Som Hans Fredrik Dahl har påpekt, definerte DNA ennå i 1933 fascismen som middelklassens kamp både mot arbeiderklassens reisning og storkapitalens monopolstilling.⁹¹ Men man må legge til at retorikken var blitt sterkt skjerpet, og angrepene kom oftere og på flere arenaer.

85. Det norske Arbeiderparti, landsmøtet 1933, protokoll, s. 29.

86. Det norske Arbeiderparti, landsmøtet 1933, protokoll, s. 29–30.

87. Det norske Arbeiderparti, landsmøtet 1933, protokoll, s. 7.

88. Det norske Arbeiderparti, landsmøtet 1933, protokoll, s. 97.

89. Det norske Arbeiderparti, landsmøtet 1933, protokoll, s. 98.

90. Andresen, *NKPs og DNAs analyse av Hitlers maktovertagelse i 1933*, s. 145–146.

91. Hans Fredrik Dahl, *Fra klassekamp til nasjonalsamling. Det norske Arbeiderparti og fedrelandet i 1930-årene* (Oslo 1969), s. 6.

Ennå så sent som i 1934 uttrykte den sentrale DNA-politikeren Halvard Lange i sin *Nazi og Norge* at den fascistiske utvikling ikke lå i fascistpartiene selv, men i de 'borgerlige partienes fremstøt mot organisasjonsrett og andre demokratiske rettigheter, i utbyggingen av statens maktapparat til et mer pålitelig redskap for de som i dag sitter ved makten.'⁹² I 1935 uttalte Arbeidernes Idrettsforbund i sitt program: 'Reaksjonens og fascismens politikk rammer i første rekke ungdommen, og forholdene skulle nu tilsi alle å samle krefter for å slå borger-skapets politikk tilbake.'⁹³ I begge tilfeller ble fascismen koblet sterkt til de borgerlige partiene.

DNA's aktivisme

Etter det tyske maktskiftet i 1933 dukket det opp i *Arbeiderbladet* en rekke artikler som sterk kritiserte og fordømte Adolf Hitler og hans parti, og det kom i gang støtteaksjoner for den tyske arbeiderklassen. Det ble også initiert opplysningsarbeid mot fascismen. Utfallene fra DNA mot det nye regimet i Tyskland var så harde og utfordrende at den tyske legasjonen i Oslo måtte reagere. Tyskerne klaget DNA inn for Det norske utenriksdepartementet, og viste til beskyldningene som 'det halvkommunistiske norske arbeiderparti' hadde rettet mot den nye regjeringen i Tyskland. Da det norske UD hadde likestilt det tyske hakekorset med andre lands nasjonalflagg, hadde DNA protestert. Dette førte til at den tyske legasjonen klaget partiorganet *Arbeiderbladet* inn for Det norske justisdepartementet, men uten at klagen fikk medhold.⁹⁴

DNA kom våren 1933 til å sette i gang støtteaksjoner mot Hitler-fascismens ofre. Det ble opprettet hjelpefond for 'fengslede kamera-ter og deres familier', og for 'flyktninger' fra Tyskland. DNA, AFL og AUF (som var ungdomsorganisasjonen i DNA) hadde skrevet under på oppropet. De innsamlede pengene skulle gå til Arbeidernes Justisfond, som alt var blitt stiftet av ALF i 1927. Den gangen skulle pengene tjene som støtte til arbeiderne i arbeidskonflikter og som en reaksjon på de borgerlige regjeringers 'arbeiderfiendtlige lovgivning'. Nå kom det i stand underkomiteer av Arbeidernes Justisfond, slik som Tysklands-

92. Halvard M. Lange, *Nazi og Norge* (Oslo 1934), s. 124.

93. Arbeidernes Idrettsforbund, beretning, 15. mai 1935–15. mai 1939 (Oslo 1939), s. 11.

94. Espen Andresen, *NKPs og DNAs analyse av Hitlers maktovertagelse i 1933*, hovedopp-gave i historie (Oslo 1997), s. 138 ff.

komitéen, som senere ble erstattet av Arbeiderpartiets flyktningekomité. Det ble samlet inn store pengebeløp, så mye som 7 858 kroner. Mye av dette ble sendt til tyske arbeidere samme år.⁹⁵

DNA kom også til å støtte det tyske søsterparti SOPADE med et mindre beløp. Justisfondet bidro også økonomisk til demonstrasjonstog mot hakekors, som kommunistene også deltok i. *Arbeiderbladet* tok klart avstand fra arrestasjonene som norske politimyndigheter gjennomførte mot fire medlemmer av NKP under hakekorsaffæren i Tønsberg.⁹⁶ Som Espen Andresen påpeker, kom DNA i motsetning til NKP til å stille seg bak boikott av tyske varer. Bakgrunnen var at Den faglige internasjonale hadde oppfordret til boikott av Hitler-Tyskland under kongressen i månedsskiftet juli/august 1933. Det samme gjorde De sju uavhengige arbeiderpartis konferanse i Paris i august. Slik Odd-Bjørn Fure har påpekt, møtte den norske arbeiderbevegelsens parole om norsk handelsboikott så sterk motstand fra den borgerlige Mowinkel-regjeringen at den ble skrinlagt. Fure skriver at den aldri ble iverksatt 'fordi det var klart at den ville slå tilbake på norsk eksport til Tyskland og på norske arbeidsplasser'.⁹⁷

Imidlertid var det opplysningsvirksomhet som DNA anså for å være det viktigste for å demme opp for fascismen. I landsmøteprogrammet i 1933 het det at ett av de viktigste våpen i kampen mot fascismen var et 'øket agitasjons- og opplysningsarbeide'. Den antimilitære linjen gjorde at DNA avsto fra å bruke vold eller fysiske aksjoner mot norske fascistere. Martin Tranmæl (redaktør i *Arbeiderbladet*) uttalte på landsmøtet i 1933: 'Oplysning, kunnskap er det sterkeste våben arbeiderklassen nogensinne har hatt og vil få. Det gjelder å slipe det våben så hardt at det rammer'.⁹⁸ *Arbeiderbladet* ble et viktig organ for DNA, og Willy Brandts reportasjer fra Tyskland under pseudonymet Heinz H. formidlet en sterk kritikk av det nye Hitler-regimet. Det samme gjorde artiklene til overlege Johan Scharffenberg.

I 1933 kom DNA til å arrangere folkemøter med kjente talere som advarte mot og fordømte sterkt alle uttrykk for fascisme. Størst var

95. Andresen, *NKPs og DNAs analyse av Hitlers maktovertagelse i 1933*, s. 138 ff; Einhart Lorenz, *Willy Brandt i Norge. Eksilåra i Norge 1933–1940* (Oslo 1989), s. 32.

96. *Arbeiderbladet*, 23. mai 1933; Andresen, *NKPs og DNAs analyse av Hitlers maktovertagelse i 1933*, s. 140.

97. Fure, 'Mellomkrigstid 1920–1940', s. 277.

98. Det norske Arbeiderparti, landsmøtet 1933, protokoll, side 39.

aktiviteten i hovedstaden. Oslos DNA, AUF og Oslo omegns faglige samorganisasjon fikk stiftet *Aksjonskomitéen mot krig og fascisme*, og her deltok sentrale personer i partiledelsen, Marin Tranmæl og Einar Gerhardsen. Dette førte til at det i Oslo ble holdt stadige møter der hele partiledelsen med jevne mellomrom deltok, og møtene ble behørig omtalt i arbeiderpartipressen. I 1933 fikk DNA forfattet og utgitt tre bøker og to brosjyrer som nådde ut til mange. I to av bøkene ble det gjort rede for alle de uhyggelige sidene ved Adolf Hitler og hans sentrale menn, og nazismens terror, jødehat og aggressive utenrikspolitikk.⁹⁹ I den tredje ble den norske fascismen hovedtemaet, og den ble stilt i sterk motsetning til utviklingen av demokrati og sosialisme siden 1800-tallet.¹⁰⁰ I brosjyren *Hvem er Quisling?* ble han og Nasjonal Samling lignet med 'terror og diktatur, mord og brand, som i Hitlers Tyskland',¹⁰¹ og en annen brosjyre med tittelen *Den økonomiske krise og fascismen* var et sammendrag av landsmøtets vurdering av krisen som vekstgrunnlag for fascismen.¹⁰²

Interessant er det at Oslo Arbeiderparti i 1934 fikk innført det man kalte 'nye propagandametoder'. I Oslo gikk man inn for å bruke dekorasjoner på talerstoler med rødt klede, hammermerke, plakater, flaggseil og røde flagg på en langt synlig og mer utfordrende måte enn det som hadde praksis tidligere. Ungdom skulle nå danne æresvakt rundt talerstolen med røde flagg med hammermerke.¹⁰³ I 1934 kom også landsmøtets vedtak om å bruke hammermerket, og det ble opprettet en propagandasentral og AUF inntok en viktig rolle.¹⁰⁴ Arbeidernes Opplysningsforbund drev et betydelig arbeid for å fremme hammermerket.¹⁰⁵ Man tok i bruk de samme propagandametodene som nazistene i Tyskland hadde utviklet, noe det ikke ble lagt skjul på. Samme år hadde et agitasjonsmøte i byen mønstret 7000–8000 mennesker, ble det hevdet. Fascismen var et gjennomgangstema på møtene.

99. *Tyskland under hakekorset*, Det norske Arbeiderpartis forlag (Oslo 1933); Aamot, *Under hakekorstyranniet*, 1933.

100. Øisang, *Kampen for folkestyret*.

101. *Hvem er Quisling?*, Det norske Arbeiderpartis forlag (Oslo 1933).

102. *Den økonomiske krise og fascismen*, Det norske Arbeiderpartis forlag (Oslo 1933).

103. Oslo Arbeiderparti, beretning og regnskap 1934, s. 8–9.

104. Arbeidernes ungdomsfylking, beretning og regnskaper 1934, s. 6.

105. Se for eksempel skriftet til Arbeidernes Opplysningsforbund, *Om bruken av hammermerket*, utgitt av Arbeidernes Opplysningsforbund 1934.

Mens DNA-ledelsen etter hvert kom til å dempe sin retorikk mot nazismen og fascismen, holdt grasrot-aktiviteten i partiet seg oppe. Men ennå høsten 1933 uttrykte Oslo Arbeiderparti begeistring over at 'våre gutter' hadde vunnet plakatkriegen under valget, etter sammenstøt mellom DNA-ungdom og ungdom særlig fra NS og Fedrelandslaget. Det var blitt utkjempet 'små slag i byens gater om nettene'.¹⁰⁶ Både høsten 1933 og 1934 kom det til flere sammenstøt mellom arbeiderungdom og medlemmer av NS, og da mest i byene. Høsten 1934 hadde Einar Gerhardsen ledet en vellykket boikottaksjon i Oslo mot et NS-møte, og det endte med at Gerhardsen ble dømt etter injuriersøksmål i retten, etter at han hadde truet med 'å sylte dette lille drittpartiet', ifølge NS-folk. Drittpartiet var NS.¹⁰⁷ I 1935–1936 kom arbeiderungdom til å ødelegge NS-møter på Kongsberg, Eidsvoll og Gjøvik og i Åsgårdstrand, Stavanger og Arendal. I en Arendal skjedde det tre ganger. I mai 1936 kom det til masseslagsmål i Gjøvik, som endte ironisk nok med at DNAs justisministeren Trygve Lie sendte statspoliti for å dempe gemyttene. DNA-ministeren kom til å ta avstand fra opptøyene som ungdomsorganisasjonen til DNA – AUF – sto bak.¹⁰⁸

I 1934 hadde ledelsen i DNA og arbeiderbevegelsen fått innrapportert en rekke sammenstøt mellom fagorganiserte arbeidere og partimedlemmer, på den ene siden, og tilhengere og medlemmer av borgerlige partier og NS. Den 29. september 1934 gikk det ut en oppfordring fra DNA, Samorganisasjonen, Oslo krets av AUF og Oslo Arbeideridrettskrets om å avstå fra å foranledige bråk og forstyrrelser på de borgerlige og nazistiske møtene. Man var bestemt motstandere av vold og terror. Det het: 'Det er alltid motstandere som har tjent på en slik utvikling.'¹⁰⁹ I et lokallag uttalte arbeiderungdommen i 1934: 'Vi har vært i flere slagsmål, og ødelagt og forstyrret møter, og kjempet ikke bare mot de reine nazistene, men også mot dem i borgerlige partier som støtter Quisling og N.S.'¹¹⁰

106. Oslo Arbeiderparti, beretning og regnskap 1933, s. 21.

107. Tore Pryser, *Klassen og nasjonen, Arbeiderbevegelsens historie*, bd. 4 (Oslo 1988), s. 182–183.

108. Pryser, *Klassen og nasjonen*, s. 184.

109. Oslo arbeiderparti, beretning og regnskap 1934, s. 16. Etter tips fra Knut Kjeldstadli.

110. Råde kommunearkiv, formannskap, korrespondanse. Brev til Råde formannskap, fra 'Arbeidernes Ungdomfylkings kampklare ungdom', 12. sept. 1934.

DNA's krisepolitikk

Under AFL-kongressen i 1931 antydte Arthur Berby faren som lå i at arbeidsløse i sin vanskelige situasjon kunne falle som offer for fascistenes propaganda. Berby uttalte: 'Og fascistene finner rørt vann å fiske i. Er vi ikke påpasselige og sørger for å få de arbeidsløse inn på arbeidsplassen, så kan de kanskje ikke lenger holde ut.'¹¹¹ Her lå det en opptakt til det som skulle komme, en krisepolitikk.

Et viktig skifte i praktisk politikk inntraff i 1933, der parlamentariske virkemidler og reformpolitikken kom i hovedfokus, også i kampen mot fascismen. Jorunn Bjørgum viser til hvordan Det norske Arbeiderparti i 1933 utarbeidet et kriseprogram, med den begrunnelse at det var viktig å demme opp for fascismen. Kriseprogrammet gikk ut på at staten skulle utvide sin ordinære aktivitet innen viktige økonomiske områder, som samferdsel, bygg og anlegg for offentlige institusjoner. Men staten skulle også støtte opp under den private delen av næringslivet gjennom lån, garantier, premiering, tilskudd m.m. Sentralt var å bekjempe arbeidsløsheten og viske vekk mulighetene for at fascistiske eller høyreorienterte partier, organisasjoner og miljøer skulle kunne mobilisere arbeidere for sin sak.¹¹²

Martin Tranmæl formulerte det slik: 'Vi må se klassepsykologisk på dette. De arbeidsløse venter på oss. Der må vises god vilje. Og det har så meget å bety nu. De arbeidsløse tror vi har glemt dem [...] Vi må se det også fra den politiske siden. Vi må vokte oss vel for at ikke våre arbeidsløse kamerater i desperasjon blir et bytte for lappobevegelsen'¹¹³ Da ALF gav sin tilslutning til krisepolitikken i 1934, grunnga man det med at man ville 'hindre at nødlidende befolkningslag blir et bytte for en frekk, demagogisk, nazistisk agitasjon'.¹¹⁴

Jorunn Bjørgum har hevdet at DNA i stor grad kom til å endre kurs som følge av frykten for at høyrekreftene kunne mobilisere massene under den nye situasjonen som den store økonomiske krisen hadde skapt. Gjennom hele 1920-tallet hadde partiet koblet sin kamp for

111. Arbeidernes Faglige Organisasjon, kongressen 1931: dagsorden og protokoll, s. 213. Etter tips fra Knut Kjeldstadli.

112. Bjørgum, Bogefeldt & Kalela, 'Krisen og arbeidsledigheten'.

113. Bjørgum, Bogefeldt & Kalela, 'Krisen og arbeidsledigheten', s. 273. Se også Landsorganisasjonens kongressprotokoll 1931, s. 250.

114. Bjørgum, Bogefeldt & Kalela, 'Krisen og arbeidsledigheten', s. 273. Se også Landsorganisasjonens kongressprotokoll 1934, s. 752.

sosialisme sammen med forestillingen om en revolusjonær situasjon og mobilisering. I begynnelsen av 1930-årene ble 'revolusjonær masseaksjon' skiftet ut med aktivisering av staten i det økonomiske liv, og en tilbakevending til sosialdemokratisk kurs, som alt var blitt signalisert i 1920-årene.¹¹⁵

I november 1933 lanserte Ole Colbjørnsen sammen med Axel Sømme *En norsk 3-årsplan*, som en utdyping av DNAs arbeidsprogram om økonomisk krisehåndtering. Tidligere forskning har oppfattet planen som en økonomisk krisepolitikk som kombinerte John Maynard Keynes' tanker om en aktiv stat som drev motkonjunkturpolitikk, med en sosialistisk planøkonomisk tradisjon. Derimot hevder Ketil Gjølme Andersen at denne treårsplanen først og fremst hadde tydelige tyske forbilder, dvs. planer utformet av den tyske fagforeningsledelse og de tyske nasjonalsosialistene. Fiendelandet Tyskland var følgelig forbilde for en plan som skulle få stor betydning for DNAs økonomiske politikk i tiden framover.¹¹⁶ Det er interessant at forfatteren Colbjørnsen også gav til kjenne at DNAs krisepolitikk i arbeidsprogrammet måtte være et vern mot at fascismen fikk grobunn her i landet.¹¹⁷

DNA skifter retning

Allerede i 1933 finner vi uttrykk fra DNAs talsmenn som innvarslet en endring i synet på årsakene til fascismen. Under landsmøtet på 1933 tok både DNA-formann Oscar Torp og Finn Moe (sekretær i programkomiteen og utenrikskorrespondenten for Arbeiderbladet i Tyskland) et oppgjør med revolusjonsideologien. Begge støttet det borgerlige demokratiet. Moe uttrykte at 'det borgerlige demokrati, hvor ufullstendig den er, ville være den beste arbeidsmark for arbeiderbevegelsen og vår propaganda'. Rett nok satte han opp sosialistisk planøkonomi som den riktige vei, og poengterte at det borgerlige demokrati og parlamentarisme ville komme til kort overfor den økonomiske krisen. Ikke desto mindre var det ifølge Moe ikke lenger DNAs oppgave å skape en

115. Bjørgum, Bogefeldt & Kalela, 'Krisen og arbeidsledigheten', s. 276–277.

116. Ketil Gjølme Andersen, 'En norsk 3 års-plan. Ole Colbjørnsen, Arbeiderpartiets økonomiske politikk og den tyske krisedebatten 1932–1935', *Historisk tidsskrift* 2003, bind 82, s. 113–140.

117. Gjølme Andersen, 'En norsk 3 års-plan. Ole Colbjørnsen, Arbeiderpartiets økonomiske politikk og den tyske krisedebatten 1932–1935', s. 124.

revolusjonær situasjon.¹¹⁸ Hallvard Lange, som satt i DNAs ledelse, gjorde det klart at kampen mot krisen og fascismen måtte skje med 'demokratiske midler', selv om det ikke utelukkete 'utenomparlamentarisk aksjon, ved demonstrasjoner og lignende'.¹¹⁹ Programmet i 1933 var ellers et sterkt gjennombrudd for målet om at DNA burde strebe etter å vinne regjeringsmakten.¹²⁰ Samme år inngikk DNA og Bondepartiet kriseforliket, som var begynnelsen på et samarbeid som skulle føre DNA til regjeringsmakten i 1935.

Finn Moe kom i 1933 til å representere det Espen Andresen har kalt 'det tvetydige forholdet til nazismens funksjon og bakgrunn' som DNA hadde. På den ene siden mente Moe at maktovertakelsen i Tyskland var styrt av storkapitalen og de store godseierne, og på den andre siden mente han at nazismen var en selvstendig bevegelse.¹²¹ Det er like riktig å betegne 1933 som et viktig steg mot et skifte i DNAs syn på fascismen. Det hadde sammenheng med DNAs parlamentariske linje, men også utfordringen fra venstre. De mange angrepene fra kommunistene, ikke minst fra presseorganet *Arbeideren*, førte til at de norske sosialdemokratene fikk et større behov for å markere avstand. DNAs avis i Trondheim, *Arbeider-Avisen*, viste til at kommunistene så på fascismen som en ønskelig fase før proletariatets diktatur, og at det var viktig at fascistene først fikk knust sosialdemokratene slik at kommunistene kunne lede arbeiderne fram til en revolusjon.¹²² Før stortingsvalget i 1933 hadde *Arbeiderbladet* gått til harde angrep mot NKP. Arbeiderbladet beskyldte NKP under valgkampen for å være 'samvittighetsløs og klasseforrædersk' og for å berede veien for fascismen ved å så misnot hos arbeidsløse.¹²³

I september 1933 finner vi også i *Arbeiderbladet* et skifte i perspektivet på fascismen. Nå gjaldt det å beskytte og ta ansvar for det demokratiske systemet. Det het: 'Vi vil [...] slå krets om folkets demo-

118. Det norske Arbeiderparti, landsmøtet 1933, protokoll, s. 52. Se Tore Ohnstad, *Det norske Arbeiderpartis program 1933 – bakgrunnen for det og debatten omkring det* (Oslo 1975), s. 79–80.

119. Det norske Arbeiderparti, landsmøtet 1933, protokoll, s. 53.

120. Ohnstad, *Det norske Arbeiderpartis program 1933*, s. 85.

121. 'Tyske inntrykk', *Arbeiderbladet*, 15. og 16. febr. Artikkel sendt hjem til Norge fra Finn Moe i Berlin. Se også Andresen, *NKPs og DNAs analyse av Hitlers maktovertagelse i 1933*, s. 73.

122. Andresen, *NKPs og DNAs analyse av Hitlers maktovertagelse i 1933*, s. 104.

123. *Arbeiderbladet*, 6. okt. 1933, 'Klasseforræderis optreden'.

kratiske rettigheter'. Ellers ble det hevet at 'Det norske fascistparti [...] var en slik fremmed giftplante som man har søkt å overføre på norsk jord, er ikke bare en fare for det frie ord, men for våre institusjoner og vår forfatning'.¹²⁴ Men også for DNA sentralt kom stortingsvalget i oktober 1933 til å minske fokuset på den fascistiske faren nasjonalt. NS med sin marginale oppslutning på rundt 2 prosent, viste at faren var overdrevet. Som Jørgen Olsen påpeker, flyttet DNA nå fokuset mer mot fascismen i utlandet.¹²⁵ Kravet om handelsboikott ble frontet av *Arbeiderbladet*, sammen med det borgerlig-liberale *Dagbladet*, gjennom hele 1930-årene. Den norske DNA-regjeringen kom til å markere diplomatisk kjølighet overfor Tyskland med protester og sendemenns boikott av arrangementer, og ikke minst kom tildelingen av fredsprisen til den svært nazi-kritiske Carl von Ossietzky i 1936 til å provosere kraftig det tyske regimet.¹²⁶ Både utenriksminister Halvdan Koht og leder av utenrikskomiteen Johan Ludwig Mowinckel (tidligere Venstre-statsminister) hadde sittet i Nobelkomiteen, men de trakk seg to uker før tildelingen for å dempe tysk reaksjon.¹²⁷ *Arbeiderbladet* var gjennom hele 1930-tallet opptatt av jødeforfølgelsene og overgrepene mot politiske opposisjonelle, særlig i Tyskland. Krigen mellom Italia og Etiopia og enda mer den spanske borgerkrigen fikk mye spalteplass.

For DNA-regjeringen ble det fra 1935 viktig å bygge bro til de andre partiene og unngå å provosere Nazi-Tyskland. Koblingen mellom fascismen og det borgerlige samfunn kunne ikke lenger brukes, og NS utgjorde ingen fare. Bondepartiet med mange fascist sympatisører utgjorde nå paradoksalt nok en del av det parlamentariske grunnlaget for en sosialdemokratisk regjering. I tillegg hadde DNAs sterke anti-fascistiske kampanje påvirket Høyre.

I 1933 hadde det store konservative partiet Høyre gjort et viktig valg, noe som er blitt tillagt for liten betydning av norske historikere. Den 12. juni inviterte NS partiet Høyre til landsomfattende listesamarbeid foran årets kommende stortingsvalg. I flere distrikter var holdningen hos høyrefolk til dette samarbeidet positivt. Men da sentralstyret

124. *Arbeiderbladet*, 22. sept. 1933.

125. Jørgen Olsen Olsen, *Arbeiderpartiets forhold til spørsmålet om en norsk fascisme 1930–1933*, s. 91.

126. Fure, 'Mellomkrigstid 1920–1940', s. 273–285.

127. Fure, 'Mellomkrigstid 1920–1940', s. 278–279.

bestemte seg 30. august, var dommen over NS entydig nei. En viktig motivering var at partiet NS var både fascistisk og sosialistisk, og det støttende Bygdefolkets Krisehjelp ble betegnet som 'halvkommunistisk'. Det var farlig for Høyre om 'arbeidere og middelstandsvelgere' kunne bli skremt av den radikale agitasjonen om at de borgerlige partiene hadde 'islett av fascisme'. Det at Høyre i Bergen brøt ut og inngikk samarbeid med NS, ble sterkt fordømt av ledelsen og førte nærmest til eksklusjon. Også Høyre i Trondheim ønsket listesamarbeid, men valgte etter stor intern strid å gi etter for sentralstyrets beslutning, og Unge Høyre (ungdomsorganisasjonen) hadde vanskelig for å bryte kontakten med både Quisling og det fascistisypatiserende Sveriges Nationella Ungdomsförbund.¹²⁸ I dette avgjørende vedtaket ved Høyres sentralstyre ble konsekvensen en politisk tilnærming mellom DNA og Høyre om sentrale verdivalg, selv om sympatien for høyreaktivismen var stor innen både Høyre og Bondepartiet. Svært avgjørende ble det også at den største Høyre-avisen – Aftenposten – drev en aktiv kampanje mot Quisling og NS under valgkampen 1933, der det ble rettet negativt søkelys på diktatur og førerkultus som stridende med norsk demokrati. Ifølge Aftenposten var det nye partiet et diktaturparti, farlig for folkestyret og ødeleggende for næringslivet, fiendtlig til friheten i alle dens former, akkurat som Hitlers bevegelse i Tyskland.¹²⁹ Bondepartiet kom også i stor grad til å avslå et aktivt samarbeid med NS, selv om sympatien i mange miljøer var stor, og på tross av at Bondepartiet i enkelte fylker inngikk listesamarbeid med NS ved valget i 1933. Isoleringen av NS ble ikke mindre av at partiet rettet sterke angrep mot de andre borgerlige partiene. Dette åpnet for tilnærming mellom DNA og den borgerlige siden.

I 1935 manet AFL, som var arbeiderbevegelsens viktigste organisasjon, til samling mot 'voldsdiktatur' og 'det barbari som florerer'. Det het: 'Vi står også overfor en overhengende krigsfare som truer vår civilisasjon, vår frihet og vår fremtid.' Her var det ingen antydninger til angrep mot de borgerlige partiene. Nå vernet man om det etablerte demokratiet.¹³⁰

128. Rolf Danielsen, *Borgerlig oppdemningspolitikk (1918–1940), Høyres historie*, bd. 2 (Oslo 1984), s. 232–234.

129. Dahl, *Vidkun Quisling*, s. 273.

130. Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon, beretning 1935, s. 34.

Utkast til forside til propaganda-plakaten Arbeider-Ungdommen 1. mai 1935, laget av Thor Wiborg. Hammermerket fungerer som et sterkt blikkfang, og ble et motsymbol til nazistenes hakekors. Var sosialistene i ferd med å ligne på nazistene, men i andre farger? En tilnærming i symbolbruk og kleskoder hadde funnet sted i Tyskland siden 1920-årene mellom den sosialistiske og fascistiske siden. Ellers viser tegningen den nylig tiltrådte statsminister Johan Nygaardsvold som leder for Arbeiderparti-regjeringen på talerstolen. DNA hadde dannet en mindretallsregjering med støtte fra erkefienden Bondepartiet, som hadde oppnådd politiske fordeler gjennom det såkalte kriseforliket. Året 1935 ble et varig politisk vendepunkt for DNA, og partiet kom til å styre Norge med regjeringer, med unntak for den tyske okkupasjonen, fram til resultatet av stortingsvalget i 1965. Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

Under valgkampen i 1936 la Arbeiderpartiet vekt på at kampen sto mellom sosialismen og nazismen, under inntrykket av statsminister Johan Nygaardsvolds taler. Men samtidig røper *Arbeiderbladets* dekning en klart dempet bekymring for den fascistiske faren i Norge. Fienden hadde ikke lykkes og hadde fått liten støtte.¹³¹ At fascismen hadde fått mindre plass på den politiske agendaen, kommer klart fram på Arbeiderpartiets landsmøte i 1936. I f.eks. talene til Oscar Torp og Martin Tranmæl blir fascismen i hovedsak knyttet til militarisme, rustningskappløp og stormaktspolitikk. Hos Tranmæl og Torp finnes ingen kobling mellom fascisme og kapitalisme, og ingen av dem tegner heller opp en allianse mellom fascistene og borgerskapet.¹³² Torp kunne berolige sine kamerater med at faren for fascismen på landsbygda var over. Han uttalte: 'De fascistiske tilløp vi kunde merke på landsbygden har ingen styrke lenger. Arbeiderpartiets aktive politikk har tatt bort grunnlaget for en fascistisk bevegelse i Norge'.¹³³ Tranmæl sa det enda sterkere: 'Den krisepolitikk som er drevet, har ført til at bøndernes syn er endret; vi har fått en arbeider- og bondereisning som har gjort det ganske umulig for fascistene å få noen tilslutning i landdistriktene'.¹³⁴ I 1936 kunne også *Mot Dag* konstatere at NSs valgnederlag på valgnerderlag hadde vist at det norske folk hadde avvist fascismen, og at også forsøkene på å danne en fascistisk bevegelse hadde strandet.¹³⁵

Det viktigste engasjementet mot fascismen var hele tiden de humanitære aksjonene. I 1933 hadde DNA og AFL startet hjelpefond for tyske flyktninger. I 1937 ble AFL den viktigste drivkraften i innsamlingsaksjonen for ofrene i den spanske borgerkrigen, slik Inger Bjørnhaug påpeker. En plakat fra 1937 fra Den norske hjelpekomité oppfordret nordmenn til å gi penger til norske barnehjem i Spania.¹³⁶ Det ble opprettet en samarbeidskomité mellom DNA og AFL, men som regjeringsparti måtte DNA holde en lav profil. Mesteparten av innsatsen måtte kanaliseres gjennom AFL. I 1938 kom AFL-kongressen til å vedta en klar støtte til 'det kjempende spanske folk'. Nå tok AFL et oppgjør med ik-

131. *Arbeiderbladet*, 28. sept. 1936

132. Det norske Arbeiderparti, landsmøtet 1936, protokoll, s. 26–27.

133. Det norske Arbeiderparti, landsmøtet 1936, protokoll, s. 23.

134. Det norske Arbeiderparti, landsmøtet 1936, protokoll, s. 38.

135. Pettersen, *Mot Dag og fascismen – motdagistisk antifascisme i teori og praksis*, s. 32.

136. Inger Bjørnhaug (sammen med Terje Halvorsen), *LOs historie, 1935–1969*, bd. 2 (Oslo 2009), s. 83.

ke-intervensjonspolitikken, som ble betegnet som 'selvmorderisk'. Den sentrale arbeiderbevegelsen krevde våpen til republikken. AFL kom til å vise egenrådighet, ifølge Bjørnhaug. Man opplevde at den sosialdemokratiske Den Sosialistiske Arbeider-Internasjonale gjorde et lite tilfredsstillende arbeid, og erfaringene tilsa at hjelpen fra Den norske Spania-komiteen ble kanalisert gjennom Koordinasjonskomiteen. Den norske Spania-komiteens valg falt på sistnevnte, noe som vakte strid siden Koordinasjonskomiteen ble oppfattet som et underbruk under Komintern. AFL gikk til venstre i forhold til den sentrale partiledelsen i DNA.¹³⁷ Aktivismen ble større enn det DNA kunne tillate seg å stille seg bak. Spania-komiteens arbeid ble en stor suksess. Rundt 110 bredt sammensatte lokalkomiteer kom i arbeid, og nærmere to millioner kroner ble samlet inn, mer per innbygger enn i noe annet land.¹³⁸

Spriket mellom DNA-regjeringens linje og en mer aktivistisk linje i arbeiderbevegelsen ble enda tydeligere når det gjaldt Norsk Sjømannsforbund og den spanske borgerkrigen. De organiserte sjøfolkene i Norge kom i 1936 til å følge oppfordringen fra Den Internasjonale Transportarbeiderføderasjonen, og senere det Den skandinaviske transportarbeiderføderasjonen, om å boikotte områder i Spania som var besatt av fascistiske opprørere. Rederne satte stopp for aksjonen, og saken havnet i arbeidsretten. Aftenposten ironiserte over sjømannsforbundets 'utenrikspolitiske eventyr'. DNA-regjeringen ville ikke støtte sjøfolkene, og retten dømte aksjonene som ulovlige. For sjømannsforbundet endte det med tap og tilbaketog i Spania-saken.¹³⁹

Fra radikalisering til brobygging

Den norske anti-fascismen i 1930-årene var nokså fredelig. DNA sa uttrykkelig nei til vold. Men fysiske aksjoner mot NS-møter hadde stor symboleffekt, og det er påfallende at DNA i 1934 stilte seg bak uniformering av sine aktive medlemmer, bruk av hammermerke, og drev utstrakt propaganda med tilsvarende metoder som Nazi-Tyskland. Et viktig unntak var Wollweber-organisasjonen som kom i stand i 1936. Den la for dagen en omfattende innsats fra kommunistiske sjøfolk

137. Bjørnhaug, *LOs historie 1935–1969*, bd. 2, s. 84.

138. Bjørnhaug, *LOs historie 1935–1969*, bd. 2, s. 85.

139. Finn Olstad, *Vår skjebne i vår hånd. Norsk sjømannsforbunds historie*, bd. 1 (Oslo 2006), s. 168–169.

som førte til skipstap for nazistiske/fascistiske land. Ellers var det også i Norsk Sjømannsforbund og i resten av fagbevegelsen en større vilje til å stille seg bak boikottaksjoner og hjelpeaksjoner enn sentralledelsen i DNA ville fronte utad.

Hitlers og NSDAPs maktovertakelse i januar 1933 førte til at både DNA og NKP mobiliserte retorisk og i propaganda og førte en klar aktivistisk linje. Også Norge ble en del av en kortvarig radikaliserings- og venstresiden, som ikke bare munnet ut i skjerpet fienderetorikk mot den borgerlige siden, men også i en del demonstrative, fysiske aksjoner i offentlige rom og bruk av organisatoriske former og propaganda etter tysk modell. For begge partiene framsto fascismen nå som en overhengende fare, ikke minst fordi den hadde mer eller mindre støtte fra borgerlige partier. Nå sto to systemer mot hverandre – sosialisme mot kapitalisme – der ett av systemene ville gå seirende eller tapende ut. Derimot kom ingen av partiene til å oppfordre eller støtte voldshandlinger mot fascismen og det kom ikke i stand militante organisasjoner, men ungdommer i begge partier søkte bevisst å forstyrre og ødelegge NS-møter. Det kom til voldelige sammenstøt. DNA, og ikke minst Oslo Arbeiderparti, stilte seg bak agitasjon og store folkemøter. I tillegg må DNAs krisepolitikk sees som et uttrykk for ønsket om drastiske tiltak innenfor det parlamentariske system for å demme opp mot fascismen. Den økonomiske krisen kunne føre mange arbeidere og andre sosiale grupper over til fascismen og til den borgerlige reaksjonen. Imidlertid viste året 1933 for DNA også klare tegn til en forsterket høyredreining og tilnærming til den borgerlige samfunn. Den revolusjonære ideologien hadde lenge vært under sterkt press, og flere av DNAs sentrale aktører hadde i realiteten for lengst forlatt den, og utøvde den som tom retorikk.

Allerede i 1933 dempet DNA kritikken mot de borgerlige partiene, og fascismen ble mer og mer ansett som et fenomen isolert fra kapitalismen. Partiet ble nå mer og mer avhengig av støtte fra de borgerlige partier i sin streben etter regjeringsmakten. DNA dannet regjering i 1935 etter kriseforlik med Bondepartiet i 1933 og fikk etablert parlamentarisk støtte. Tilnærmingen til den borgerlige siden fikk også næring av at sentralstyret i Høyre i 1933 og avisen Aftenposten valgte å ta avstand fra NS. Den svært lave oppslutningen for NS ved stortingsvalget samme år punkterte mye av frykten for den norske fascismen. Fra 1934 og utover kom også NS til å rette harde angrep mot de borgerlige

partiene, noe som isolerte og marginaliserte partiet permanent.¹⁴⁰ En lignende strategi ble ført av NKP, som lenge utpekte DNA til hovedfiende, noe som var helt ødeleggende for velgeroppslutningen. I 1933 forsøkte NKP en nokså halvhjertet tilnærming overfor DNA, noe som ble avvist. Da NKP på nytt gjorde samarbeidsframstøt fra 1935 og utover, var det etter ordre fra Moskva. Forhandlinger mellom NKP og DNA om å slå seg sammen i et parti, måtte mislykkes. NKP ønsket ikke å bli oppslukt av DNA, og den gjensidige mistilliten var sterk.

Både NS og NKP demonstrerte ved valget i 1936 at de som partier syntes å være dømt til undergang. Stortingsvalget i 1936 fjernet all tvil om at både den røde og den brune faren var over i Norge. En sosialdemokratisk orden var i ferd med å feste seg med en stabil, høy velgeroppslutning for DNA og med tillit fra den borgerlige blokken. AFL kom til å engasjere seg sterkt i hjelpearbeid i Spania under borgerkrigen, og Norsk sjømannsforbund deltok i boikottaksjoner. DNA var bundet av sin rolle som regjeringsparti, men utenriksminister Koht kom til å markere kjørlighet overfor Tyskland, noe som ble oppfattet som provoserende av nazi-regimet.

Vidkun Quislings statskupp som NS-leder 9. april 1940 i samforståelse med tysk okkupasjonsmakt meldte seg som en helt uventet begivenhet under den første dagen i det tyske felttoget i Norge. Men oppslutningen om NS i Norge ble også under annen verdenskrig nokså begrenset, og bekreftet et mønster fra 1930-årene.

140. Hans Olaf Brevig & Ivo de Figueiredo, *Den norske fascismen. Nasjonal samling 1933–1940* (Oslo 2002), s. 198–199.